Jeřábek, Richard

Výtvarná kultura, mimoumělecká estetika a výtvarný vkus : stav - proměny - perspektiva

In: Frolec, Václav. *Horní Věstonice : společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice.* Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. [219]-226

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/121914
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

VII. VÝTVARNÁ KULTURA, MIMOUMĚLECKÁ ESTETIKA A VÝTVARNÝ VKUS

(Stav – proměny – perspektivy)

Richard Jeřábek

PŘEDMĚT, SMYSL A METODY ZKOUMÁNÍ

Národopisec, který se odhodlá konat výzkum lidové výtvarné kultury a vkusu na současné vesnici, musí předem počítat s téměř nulovými výsledky v oblasti tradičního lidového umění; dvojnásob to platí v novoosídlenecké pohraniční obci, jejíž věkově starší obyvatelé pozbyli po třech desítiletích většinu pout ke svému někdejšímu domovu a mladší jsou už celým dosavadním životem spjati převážně s novým prostředím. Zánikem tradičních forem lidového umění ovšem nekončí výtvarná aktivita části vesnického obyvatelstva a vůbec už nemizí jeho schopnost estetického vnímání a hodnocení výtvarných projevů z oblasti amatérské tvorby i profesionálního umění. Na první pohled se zdá, že ve srovnání s bádáním nad tradičním lidovým uměním jde o problematiku zcela odlišnou a národopisu ve své podstatě cizí. Toto zdání je však klamné: vypreparovaný obraz lidového výtvarného umění neobrážel skutečnost ani v době největšího rozkvětu tohoto odvětví tradiční lidové kultury. Velmi záhy pronikly do lidové výtvarné kultury rozmanité inovace z umění jiných společenských vrstev a od 18. století se v ní počaly uplatňovat – v míře stále vzrůstající – projevy masové kultury.[1] Mylná je též vžitá představa o rozsahu výtvarné činnosti lidových venkovských vrstev: ani v minulosti netvořili všichni, nýbrž převážně jen jedinci s různou mírou talentu a píle. Ostatně některá odvětví lidové tvorby byla od samého počátku postavena na komerční základ.

Tak tedy v podstatě nedochází v současné době k zcela zásadnímu, nečekanému a překvapivému obratu v lidové výtvarné aktivitě a v lidovém vkusu. Jen pokračuje posun od zaniklých ustálených tradičních forem k novým formám, jež se stále nápadněji přibližují městským vzorům, právě tak, jako se jim přibližuje celý způsob života na vesnici.

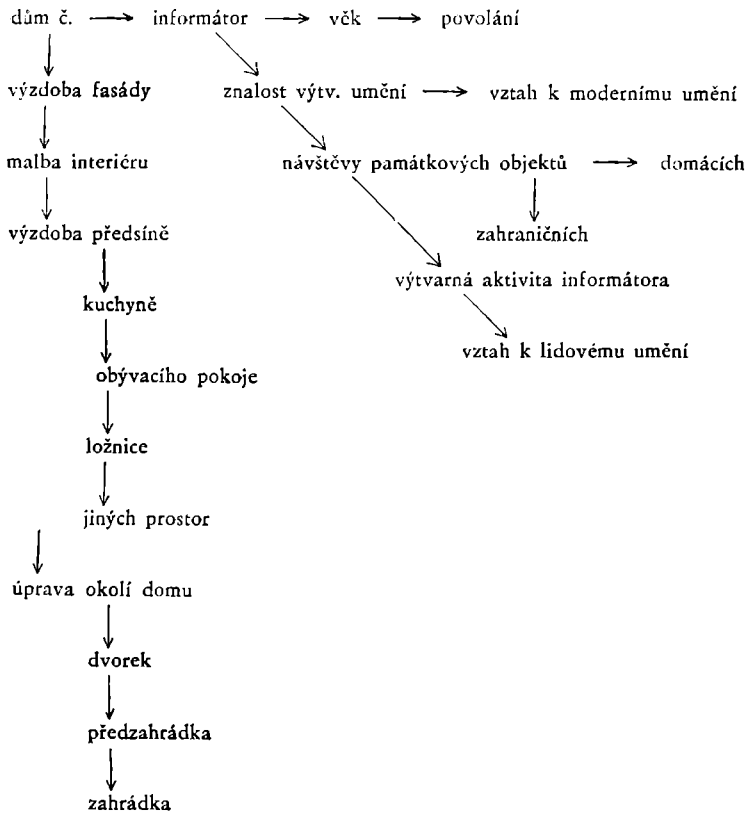
Právem bývá kladena otázka, zda takto transformovaná výtvarná kultura může být předmětem etnografického zkoumání. Nelze na ni odpovědět jednoznačně. Zajisté nemůže být předmětem studia tzv. klasického národopisu, který svou pozornost obracel převážně jen k přežitkovým a tradičním projevům lidového výtvarného umění

a pomíjel dokonce i vnější vlivy civilizační povahy, jež na tuto oblast dlouhodobě působily. Naproti tomu národopis zaměřený na studium kultury a způsobu života lidu nejen v jejich uzavřené podobě, nýbrž ve vývoji a proměnách, jimiž procházejí až do přítomnosti, nemůže problematiku tvorby a vkusu lidových vrstev pomíjet. Je přirozené, že bádání nad současnou výtvarnou kulturou a estetickým vkusem vesnického obyvatelstva nepřispěje ničím k otázkám o původu a charakteru tradičního lidového umění, avšak může odhalit některé zákonitosti a mechanismy tvorby a formování vkusu, které jako součást dlouhého a složitého procesu vývoje kultury působí podnes, byť jinak a s jiným výsledkem než v minulosti.[2]

Jsme tedy přesvědčeni o tom, že studium výtvarné kultury, mimoumělecké estetiky a výtvarného vkusu na současné vesnici může být předmětem národopisného bádání a může přispět platně k poznání kultury a způsobu života vrstev, které ani po zániku tradičních životních a kulturních forem nepřestaly být lidovými. A toto poznání je současně i smyslem a cílem našeho úsilí.

Tímto ujištěním však ještě nemusejí být vyvráceny všechny možné pochybnosti o kompetenci národopisu v oblasti, jejíž studium nikdy nebylo jeho doménou. Další námitky mohou právem vyvstat nad metodou výzkumu a vědeckého zpracování problematiky, pro niž etnografie nebyla vyzbrojena vlastními pracovními postupy a technikami. V tom snad ještě víc než v samotném předmětu spočívá úskalí národopisného studia netradiční lidové výtvarnosti a vkusu. Jsme si vědomi toho, že etnografie není s to svými ustálenými metodami postihovat tak složité jevy a procesy, jaké před nás současný stav a proměny lidové kultury staví. Jde o vysloveně interdisciplinární výzkum, při jehož realizaci je nezbytné brát v úvahu zřetele etnografické, sociologické, uměnovědné a estetické, psychologické a eventuálně i další. Tento postulát se musí promítnout též v aplikaci výzkumných metod. Vedle postupů běžných při národopisných terénních výzkumech (přímé pozorování, dotazování, rozhovory s informátory) uplatní se nejvíce výzkum pomocí dotazníku, při jehož sestavování, vyplňování a vyhodnocování se lze nejplodněji poučit na sociologické praxi. Hlavní rozdíl mezi způsobem, jakým se provádí naprostá většina národopisných výzkumů, a způsobem, jaký jsme použili pro zjištění o výtvarném vkusu a aktivitě obyvatel Horních Věstonic, spočívá v četnosti získávaných podkladů: zatímco při studiu projevů tradičního lidového umění se národopis spokojil zpravidla s výběrem úzkého okruhu informátorů, u nichž kladl důraz hlavně na množství, kvalitu a pokud možno též časovou hloubku informací, výzkum současné lidové výtvarné kultury a vkusu postihuje co nejvyšší počet respondentů, a to bez ohledu na míru jejich znalostí sledované problematiky; hlavní důraz je položen na to, aby mezi respondenty byly zastoupeny všechny věkové i sociální kategorie mužské i ženské části populace. V případě Horních Věstonic jsme pro výzkum lidové výtvarné kultury a vkusu zvolili postup, který se nám osvědčil při předchozím výzkumu výtvarné aktivity a vkusu v Brumovicích.[3] Základním požadavkem bylo provést šetření pokud lze ve všech domácnostech v obci a při tom podchytit výpovědi nejméně jednoho člena rodiny. Vzhledem k nárazovému, krátkodobému charakteru výzkumných prací nebylo lze předem stanovit, s kterým členem domácnosti má být veden rozhovor nad jednotným dotazníkem. Ponechali jsme náhodě, s kým se vyplňovatelé dotazníků v různých dnech týdne a v různých denních dobách setkají a kdo projeví ochotu zodpovědět jejich dotazy. Náš předpoklad, že při tak vysokém vzorku budou mezi respondenty zastoupeny všechny kategorie, se ukázal být správným.

Dotazník, podle něhož se postupovalo při podstatné části výzkumu lidové výtvarné kultury a vkusu v Horních Věstonicích, byl obměnou dotazníku použitého v předchozích letech v Brumovicích; omezili jsme v něm podstatně oblast lidových estetických názorů a oblast estetiky komunálního prostředí, naproti tomu jsme rozšířili dotazy týkající se znalostí profesionálního umění a uměleckých památek. Charakter dotazníku se pokusíme vyjádřit následujícím schématem:

U domovních exteriérů jsme sledovali výtvarné řešení fasády, úpravu a vybavení dvorů a zahrádek modely staveb, zahradními plastikami a keramikou. V interiérech se pozornost zaměřovala na malbu stěn, jejich výzdobu obrazy, textiliemi, kalendáři, popřípadě jinými předměty se zdobnou funkcí, a na vybavení místností zdobnou keramikou, sklem, plastikami, suvenýry, textiliemi na nábytku, kutilskými pracemi a jinými ozdobnými artefakty.

Vztah k umění vyjadřovaly odpovědi na otázky o oblibě a znalosti umění lidového i profesionálního. Respondenti měli uvést jména, eventuálně i díla výtvarníků, jež znají nebo jež mají v oblibě, udat důvody svého kladného anebo záporného vztahu k nim, způsob seznámení s těmito výtvarnými díly, objasnit svůj vztah k tzv. modernímu umění, vypočítat své návštěvy výstav, galerií a památkových objektů v Československu, popřípadě též v zahraničí.

Poslední okruh odpovědí se vázal k výtvarné aktivitě členů rodiny a byl podkladem pro další fázi výzkumu, při níž se pořizovaly medailony vybraných osob, které se podle vlastní nebo cizí výpovědi měly zabývat zhotovováním uměleckých předmětů. V těchto medailonech jsou podrobně zachyceny biografické údaje a okolnosti zrodu a vývoje výtvarné aktivity; hlavně však jsou popsány druhy zhotovovaných předmětů, pracovní techniky, vzory, jakož i vnější stimuly tvorby, včetně komerčních.

Z komunálního výtvarného prostředí byla zvláštní pozornost věnována hřbitovním náhrobkům s leptanými výjevy, které se v Horních Věstonicích a blízkých obcích ujaly v poválečném období.

Abychom alespoň částečně pronikli ke kořenům formování výtvarné aktivity a vkusu, pokusili jsme se o sondu do výtvarné výchovy žáků místní základní devítileté školy a jejich prostřednictvím jsme nahlédli též do působení domácího prostředí na tvorbu výtvarného názoru. Dali jsme si od dětí 3. až 5. třídy namalovat dům a obývací pokoj, v nichž by chtěly bydlet.

Z celkového počtu 107 domů jsme získali pro výzkum výtvarné kultury a vkusu relevantní odpovědi ze 101 domů od 155 respondentů. V 10 domech byl výzkum proveden dvakrát nezávisle na sobě. Na všech formách tohoto výzkumu se v několika fázích podílelo 29 posluchačů etnografie.[4] Vedoucí tohoto dílčího výzkumu a autor této stati vtiskl akci koncepci, kontroloval průběh terénních prací a sám provedl několik kontrolních a doplňovacích krátkodobých výzkumů. Vyplňování dotazníků bylo svěřeno výhradně studentům.

Z formy výzkumu vyplynuly jisté metodické problémy a nesnáze, jež se projevily při vyhodnocování sebraných materiálů. Některé potíže jsou důsledkem nevhodně koncipovaných a formulovaných částí dotazníku, zvláště těch částí, které ponechávaly respondentům příliš velkou volnost v zodpovídání otázek; tyto odpovědi jsou zpravidla mnohomluvné a nesouměřitelné. Většina komplikací při zpracovávání shromážděných údajů však plyne ze subjektu vyplňovatelů dotazníků: při poměrně vysokém počtu studentů, kteří se podílejí na tak rozsáhlé výzkumné akci, nelze docílit rovnoměrných výsledků. Posluchači se liší mírou intelektu a schopností, mírou poučenosti a zkušenosti (podle dosavadní délky a náplně studia), ale též mírou píle a odpovědnosti. Ani dokonalejším dotazníkem nelze zabezpečit stoprocentní kvalitu výzkumu a při tak vysokém vzorku, jakého bylo použito pro výzkum lidové výtvarné kultury a vkusu v Brumovicích a poté i v Horních Věstonicích, nelze získané údaje ve všech domácnostech a u všech dotazovaných osob kontrolovat. Dodatečné revizi je možno podrobit jen omezený počet dat, hlavně těch, která nápadně vybočují z průměru. Avšak stěží odhalíme důsledky subjektivního pozorování a popisu jednotlivých vyplňovatelů dotazníku, jakož i důsledky jejich ledabylého a nedůsledného postupu, například pominutí některých jevů významných pro zevšeobecnění anebo naopak – doplňování a domýšlení, dotahování skutečnosti z vlastní obrazotvornosti.[5]

V absolutních číslech nebo v procentech budeme tedy uvádět jen ty údaje, o jejichž poměrné úplnosti a správnosti nemůže být vážnějších pochyb. Ostatní zjištění vyjádříme verbálně s příslušným kritickým stanoviskem k jejich poznávací hodnotě.

VZTAH K TRADIČNÍMU LIDOVÉMU UMĚNÍ

Všichni respondenti v Horních Věstonicích byli dotázáni na jejich vztah k tradičnímu lidovému výtvarnému umění; měli odpovědět na otázku, jak se jim líbí, co z něj znají, odkud je znají, popřípadě co z něj se jim nelíbí a z jakého důvodu. Jde zdánlivě o jednoduché otázky, na něž bychom očekávali téměř ve všech případech jednoznačné odpovědi. Avšak výsledek je poněkud překvapivý: 22 respondentů nevědělo, co je to lidové výtvarné umění a několik dalších dalo nepřesnými nebo docela chybnými odpověďmi najevo, že obsah obecně známého pojmu lidové umění je jim cizí.

Naprostá většina dotázaných mužů i žen všech věkových kategorií vyslovila kladný vztah k lidovému výtvarnému umění, které považuje za „pěkné", „hezké", „nádherné", oceňuje na něm dovednost, poctivé řemeslo, pracnost, jemnost, přirozenost, prostotu, starobylost a barevnost. Jednapadesátiletá žena říká, že *„to všechno je tak pěkné, že ani nevím, jak to říct"*, jednadvacetiletá žena soudí, že *„lidové je dnes vlastně moderní"*. Jenže uvedená zobecnění nepodávají věrný obraz o představě, co je lidové výtvarné umění, a o míře jeho znalostí. V četných případech se setkáváme s odpovědí, že se lidové umění líbí, ale respondent nezná ani jeden konkrétní doklad, popřípadě uvádí příklady z oblasti kutilství anebo nelidové produkce.

Poměrně nízký počet dotazovaných osob vyjadřuje svůj negativní vztah k lidovému výtvarnému umění: odpovědi 7 respondentů charakterizují výroky *„nelíbí se mi vůbec žádné takové věci"*, *„já v tem nic nevidím"*. Další dotazovaní, kteří chovají lidové umění v oblibě, mají ovšem výhrady k některým jeho projevům, například dvaapadesátiletý muž považuje obrazy na skle za příliš primitivní anebo dvaašedesátiletá žena kritizuje „zpotvořené" kroje.

Jak vyplývá z přiložené tabulky čís. 1, v největší míře se respondentům při vyslovení pojmu lidového výtvarného umění vybavují výšivky. Jako oblíbené odvětví lidového umění je uvádí 61 dotazovaných osob (45,2 %), z toho 47 žen (77,05 %) a 14 mužů (22,95 %). Představa respondentů o lidové výšivce ovšem osciluje od tradičních výtvorů až po vyšívané kuchařinky a závěsné vyšívané obrazy. Naproti tomu u dalšího odvětví lidového umění – kroje – jde v naprosté většině případů o tradiční regionální a lokální typy a varianty ze Slovácka, převážně z Kyjovska, Uherskohradišťska, Uherskobrodska, ze Strážnice, z Dolních Bojanovic a Tvrdonic. Už sám výčet těchto oblastí a obcí ukazuje na závislost znalosti a obliby kroje na místě původu informátora nebo jeho rodičů a na eventuální udržování kontaktů s domovským krajem nebo obcí. Kroje, kraslice a keramiku uvádí po 32 respondentech (tj. po 21,47 %) ze 149 dotazovaných osob. U kraslic se v menší míře obráží vztah k někdejšímu bydlišti informátora nebo jeho předků; uvádějí většinou kraslice ze Slovácka, po jedné osobě z Hovoran, z Borkovan na Kloboucku a z Nového Hrozenkova na Valašsku. Povědomí původu ještě více slábne u keramiky, kde jen v ojedinělých případech konkretizovali toto odvětví jako malované talíře a džbánky ze Slovácka. Je pozoruhodné, že z 32 respondentů uvádělo jako oblíbené odvětví lidového umění kraslice 25 žen a keramiku 23 žen. U mužů dosahuje větší obliby řezba ze dřeva (12 z 19 odpovědí), ovšem tane jim většinou na mysli kutilská práce ze dřeva; jen jeden informátor se zmínil o soškách. Významnější místo mezi těmito odvětvími lidového výtvarného umění zaujímají ještě nástěnné malby na domech a vinných sklepech ze Strážnice a Kyjovska, o nichž se však zmiňují převážně ženy (12 ze 17 odpovědí). Všechny ostatní žánry lidového umění, popřípadě i nelidových výtvorů, jsou v dotaznících zastoupeny téměř zanedbatelně. V některých případech jde o jejich náhodnou znalost, jako například u jesliček, kde informátor uvádí třebechovický betlém a jindřichohradecké jesličky.

Naprosto nedostatečné odpovědi jsme dostávali na otázku, odkud naši respondenti znají projevy lidového umění. Převažovaly rozpačité, neurčité výroky nad několika konkrétnějšími údaji o kontaktu s rodným prostředím na Slovácku. 21 ze 149 respondentů (tj. 14,1 %) udává, že zná lidové výtvarné umění z televizních pořadů. Nadto 3 informátoři podotýkají, že se s lidovým uměním seznámili na zahraničních cestách, a to na Ukrajině, v Jugoslávii, v Rumunsku a v Bulharsku. Ojediněle uvádějí další respondenti, že přišli do styku s lidovým uměním na výstavách, v muzeích, na obrázcích v tisku, ve filmu a v obchodech.

Sledujeme-li výsledky tohoto výzkumu z hlediska věkového a sociálního rozvrstvení Horních Věstonic, zjišťujeme, že respondenti s negativním vztahem k lidovému umění náležejí jednak mezi nejstarší obyvatele obce, jednak mezi mladší občany nižší sociální kategorie. Naproti tomu největší zájem o ně jeví věkově starší ženy v rozmezí 51–70 let a věkově mladší respondenti obojího pohlaví do 30 let. Výraznější vědomosti o něm se projevují například u šestnáctileté studentky a devatenáctileté studentky a u tří místních učitelek. Překážkou pro pořizování předmětů lidové umělecké výroby je podle vyjádření několika informátorů jejich předraženost.

Vcelku lze konstatovat, že vazby mezi tradičním lidovým výtvarným uměním a obyvateli Horních Věstonic jsou velmi chatrné a budou dále slábnout. Jistou substitucí se mohou stát produkty lidové umělecké výroby, ovšem za předpokladu, že budou cenově ještě dostupnější a že vzroste vzdělanostní úroveň a s ní též estetické nároky.

Tab. 1. Představa respondentů o obsahu pojmu *lidové výtvarné umění*

	Muži	Ženy	Celkem
1. Výšivky (vč. vyšívaných obrazů a kuchařinek)	14	47	61
2. Kroje	13	19	32
3. Kraslice	7	25	32
4. Keramika (vč. porcelánu)	9	23	32
5. Řezby ze dřeva	12	7	19
6. Názední malby	5	12	17
7. Malovaný a vyřezávaný nábytek	2	1	3
8. Krajky	1	1	2
9. Betlémy	2	–	2
10. Obrazy na skle	–	2	2
11. Malované šátky	–	1	1
12. Figurky ze slámy	1	–	1
13. Figurky z těsta	–	1	1
14. Řezby z paroží	1	–	1
15. Svícny, stolní lampy	–	1	1
16. Samorosty	1	–	1
17. Loutky	–	1	1
18. Práce z domova důchodců	1	–	1
19. Sklo Moser (!)	1	–	1
20. Obrazy J. Uprky (!)	1	–	1
21. Všechno lidové umění	3	2	5
Celkem	74	143	217
22. Nevědí, co je lidové umění	10	12	22
23. Negativní vztah k lidovému umění	4	3	7

CESTOVÁNÍ JAKO PROSTŘEDEK ESTETICKÉ VÝCHOVY

Pokud se pohyb venkovského obyvatelstva omezoval jen na styk s nejbližším okolím, s nedalekými městy jako středisky administrativy a obchodu, s poutními místy, která poskytovala možnost konfrontace vlastní a cizí identity, popřípadě se vzdálenějším prostředím při cestách za sezónní prací, omezovalo se bezprostřední působení vnějších vlivů na výtvarné cítění na poměrně malý počet dost ostře ohraničených okruhů. Při někdejší větší uzavřenosti struktur pronikaly do lidového života a kultury jen ojediněle a zvolna.

Teprve prolomení všech bariér, jak ekonomických tak i společenských, znamenalo radikální přelom v kontaktech s okolním světem: v souladu se světovým trendem vydaly se na cesty též Horní Věstonice. Z našeho výzkumu, který sledoval několikadenní rekreační zájezdy po uměleckých a historických památkách Československa a krátkodobé výjezdy do zahraničí, vyplynulo, že do jara 1976 navštívilo ze 155 dotázaných osob 140 mužů a žen (tj. 90,32 %) nejméně jeden památkový objekt v Československu a 70 osob (tj. 45,2 %), z toho 30 mužů (42,9 %) a 40 žen (tj. 51,1 %) se zúčastnilo nejméně jednoho zahraničního zájezdu. Jen 15 respondentů (tj. 9,67 %) udalo, že nebyli na žádném hradě nebo zámku, a 85 respondentů (tj. 54,9 %) necestovalo dosud do zahraničí. Jsou to v převážné většině důchodci z nejvyšších věkových kategorií anebo mládež z kategorie do 30 let.

Pokud jde o návštěvy památkových objektů, lze vyčlenit velkou skupinu respondentů, kteří poznali jen několik zámků v nejbližším okolí Horních Věstonic: téměř všichni uvádějí Mikulov, někteří ještě Lednici a Valtice. Na dalším místě je však početná skupina, která navštívila Hlubokou, Hradčany, popřípadě další

české hrady a zámky (Karlštejn, Křivoklát, Konopiště, Kokořín) a ze slovenských [102]
především Trenčín a Bratislavu. Teprve pak následuje skupina respondentů, kteří uvádějí poměrně blízké památkové objekty na jižní a na střední Moravě (Brno – Špilberk a Veveří, Pernštejn, Vranov, Bítov, Buchlov a Buchlovice), za nimiž následují méně frekventované Lysice, Znojmo, Světlov a Strážnice. Poslední skupinu tvoří hrady, zámky a památkové rezervace, které uvádějí nejvíce tři z dotazovaných osob: Telč, Dačice, Jindřichův Hradec, Tábor, České Budějovice, Český Krumlov, Zlatá Koruna, Kratochvile, Orlík, Cheb, Loket, Kynšperk nad Ohří, Šternberk, Kutná Hora, Kost, Bezděz, Trosky, Terezín, Opočno, Náchod, Ratibořice, Broumov, Velké Losiny, Bouzov, Kroměříž, ze slovenských lokalit Devín, Čachtice, Zvolen, Bojnice, Strečno, Orava. Ve volbě navštívených objektů jsou nápadné shody plynoucí z organizace zájezdů; jde jednak o školní akce, jednak o hromadné zájezdy pořádané JZD. Jen v malém počtu zaznamenáváme individuální prohlídky památkových objektů, a to převážně u představitelů vyšších sociálních kategorií. Ostatně někteří respondenti poznamenávají, že si nepamatují jména navštívených míst a objektů, jedenapadesátiletá dojička se přiznává k tomu, že zámky a hrady nemá ráda, protože je to *„všechno na jedno kopyto"*, jednadvacetiletý instalatér říká: *„Šlo se tam, tak jsem šel také!"* Naproti tomu čtyřiapadesátiletý pomocný dělník prohlašuje,

[103] že by tam chodil pořád, jen kdyby mohl, třiapadesátiletá dělnice JZD si velmi váží možnosti navštěvovat památkové objekty.

Hlavním důvodem, proč jsme sledovali návštěvnost českých a slovenských památkových rezervací, hradů a zámků bylo však zjistit, jaký vztah k nim obyvatelé Horních Věstonic chovají, jaké zážitky si odnášejí z míst, která představují významnou část národní minulosti, jak působí prohlídky objektů vybavených uměleckými předměty na formování jejich vkusu a podobně.[6] U většiny respondentů jsme se setkali s odpověďmi, z nichž nelze mnoho v tomto směru vyvodit. Někteří si vůbec nic nepamatují a valná většina prostě konstatuje, že se jim hrady, zámky a ostatní památkové objekty líbí, že se jim na nich líbí všechno, že jsou „pěkné", „krásné", „překrásné". Kritizují v některých případech jen zanedbanost okolního prostředí, čtyřiadvacetileté učitelce vadí přemíra turistických atrakcí, osmačtyřicetiletý pracovník JZD nesouhlasí se současnou praxí zpřístupňování objektů pro širokou veřejnost, některým návštěvníkům vadí tematické expozice na hradech a zámcích. Pokud se respondenti vyjádřili k otázce, co se jim nejvíce líbí, odpovídají poměrně stereotypně: zahradní architektura, stylové interiéry, hlavně lovecké, starý nábytek, obrazy, porcelán, rytířská brnění a staré zbraně, dřevěné stropy, řezbářské práce, historické kostýmy, kachlová kamna, lustry, gobelíny, kuriozity.

Tím vyčerpávají v podstatě všechno, co se v těchto objektech vystavuje, a

v míře jejich vztahu, většinou kladného, není podstatných rozdílů mezi sociálními a věkovými kategoriemi a pohlavím. [104]

Ve srovnání s víkendovými cestami po hradech a zámcích v Československu zúčastnil se jen poloviční počet osob jednoho nebo několika krátkodobých zájezdů do zahraničí. Dotázaní navštívili celkem 11 zemí, a to Polsko (23 osob), Německou demokratickou republiku (16 osob), Maďarsko (16 osob), Rakousko (16 osob), Sovětský svaz (14 osob), Rumunsko (13 osob), Jugoslávii (13 osob), Bulharsko (10 osob), Itálii (4 osoby), Francii (3 osoby) a Německou spolkovou republiku (1 osoba). Nejvyšší počet zemí navštívila osmačtyřicetiletá dojička JZD (7), dále třiašedesátiletý katolický farář (6) a šestapadesátiletý sklepmistr (6), jednapadesátiletý tajemník MNV (5) a devětadvacetiletý hlavní agronom v Pavlově (5), sedmatřicetiletá ředitelka školy (4) a dvaapadesátiletá členka JZD (4). Ostatní uvádějí výjezdy do jedné až tří zemí. Ti respondenti, kteří častěji cestovali a navštívili větší počet zemí, informují o obsahu kolektivních zájezdů nebo individuálních cest podrobněji a zasvěceněji, uvádějí četné detaily o prohlídkách historických a uměleckých památek, obrazových galerií a muzeí a někteří z nich si vypěstovali trvalejší vztah k této formě sebevzdělávání a kulturního vyžití.

Naproti tomu zaznamenáváme sice nepočetnou, ale výraznou skupinu respondentů, pro niž nejsou zahraniční cesty žádným poznávacím zdrojem. Někteří z nich

si nepamatují žádné z míst, která navštívili, a mnozí přiznávají naprostý nezájem o kulturní a historické památky. Není to nijak překvapující například u důchodců v nejvyšší věkové kategorii, u nichž nelze předpokládat dostatečnou průpravu k této novodobé formě využívání volného času. Jenže s těmito stanovisky se setkáváme též v odpovědích mladých respondentů v kategoriích do 30 a 40 let. Tak například třiatřicetiletý vazač prohlašuje, že v zahraničí nenavštívil žádné památky, čtyřicetiletý traktorista byl v obrazárně, ale neví kde, devětadvacetiletý zámečník, který navštívil Alpy, říká, že památkové objekty zásadně nenavštěvuje, devětadvacetiletá žena v domácnosti si nepamatuje ani jednu z lokalit v NDR, jen resumuje, že *„je to tam jinačí než u nás"*, osmatřicetiletá pracovnice JZD konstatuje, že ve Vídni je sice hezky, *„ale nic moc, doma je líp"*, dvaatřicetiletý zedník uvádí, že navštívil *„smradlavé město Zagorsk"* a rozhovor uzavírá slovy, že *„ruské kostely mají zlaté kopule, jinak jsou stejné jako u nás"*, devětadvacetiletá dělnice JZD si po návštěvě drážďanské galerie nic nepamatuje apod.

Ovšem i v těchto věkových kategoriích se objevují pozitivní názory na památky. Několik mladých mužů i žen chválí péči o umělecké objekty a předměty; například dvaatřicetiletý vinař, který navštívil Drážďany a Postupim, vysoko hodnotí uchovávání památek, stejně stará učitel-

[105] ka byla nadšena krásou krakovského Wawelu, v sedmatřicetileté ředitelce školy vyvolal monumentální dojem palác v Livadiji na Krymu.

U střední generace (41–50 let) jsme zaznamenali nejméně reakcí; padesátiletá pracovnice v živočišné výrobě shlédla v zahraničí jen Varšavu a další cesty ji nelákají, protože prý *„je to všechno prašť jak uhoď"*, pětačtyřicetiletá členka JZD našla zálibu v kostelích v Maďarsku, Rumunsku a Polsku a má za to, že je *„všady dobře, doma najlepší"*.

Pro všechny věkové kategorie je společný okruh jevů, které jsou předmětem jejich zájmu a obdivu. Jde většinou o okázalé vnější znaky exteriérů a interiérů kostelů (zlacené věže, ikony a oltáře), hradů, zámků a paláců (zlacený a vyřezávaný nábytek; dvaapadesátiletá dojička o leningradském Zimním paláci: *„Moc pěkný, je to samo zlato"*; okázalé historické kostýmy, zlacené ekvipáže), popřípadě jiných objektů (plastiky ze soli ve Věličce). Jen v některých případech dochází k ocenění samých stavebních památek; tak například šestnáctiletá studentka hodnotí nejvýš Benátky, antický amfiteátr v Pule a chrám sv. Štěpána ve Vídni. Málokterý z respondentů uvádí konkrétní umělecká díla, která mu utkvěla v paměti; výjimku tvoří obšírnější odpověď dvaapadesátiletého sklepmistra, který byl s rodinou dvakrát v Itálii, kde ho nejvíc upoutaly sochařské práce *(„kámen mají v krvi")*, zvláště

Michelangelův David. Naprostá většina respondentů však na otázku, co se jim z historických a památkových objektů nejvíce líbilo, odpovídá velmi rozpačitě *(„všechno je pěkné")* anebo neodpovídá vůbec.

Návštěvou našich nebo zahraničních uměleckých památek, galerií a muzeí ovšem nekončí jejich působení ve vědomí lidí. Jak vyplynulo ze soupisu výzdobných předmětů v obydlích hornověstonických občanů, uplatňují se v nich – podobně jako jinde – četné upomínkové předměty. Avšak hlavní dosah cest po památkových objektech na formování estetického vkusu spočívá v tom, že se ve vědomí návštěvníků fixují představy o tom, co je krásné, reprezentativní nebo luxusní a někteří z nich se podle toho pokoušejí realizovat část těchto představ ve svých domácnostech. Projevuje se to jednak ve vzestupu zájmu o starožitnosti, jejich napodobeniny nebo pseudostarožitnosti, jednak v touze obklopit se stylovým prostředím a v jejím – ovšemže nedůsledném a problematickém uskutečňování.

ZNALOST VÝTVARNÉHO UMĚNÍ A VZTAH K NĚMU

Všem 155 osobám různých věkových a sociálních kategorií jsme položili otázku, které výtvarné umělce a jejich díla znají a co z nich a z jakého důvodu se jim líbí, popřípadě nelíbí, jak se s těmito díly seznámili, zda navštívili nějaké výstavy výtvarného umění a jaký je jejich vztah k modernímu umění. **[106]**

Více než jedna třetina respondentů (55, tj. 35,5 %) odmítla nebo nebyla s to odpovědět na žádnou z těchto otázek, a to v některých případech ani vyslovením záporného stanoviska. Obvyklou reakcí bylo: *„nezajímám se"*, *„kdo by se o to staral"* (padesátiletá pracovnice v živočišné výrobě), *„ztrávila jsem celý život ve dvoře, měla jsem na starosti krávy"* (osmdesátiletá zemědělská důchodkyně), *„na vesnici na to není čas"* (dvaatřicetiletý zedník) a podobně.

Dalších 59 (tj. 38,1 %) respondentů, kteří nezaujali zcela negativní stanovisko k umění, vyslovilo se ovšem velmi příkře na adresu moderního umění. Vedle prostého konstatování, že mu „nerozumí" a že se jim nelíbí, označili informátoři moderní umění velmi kategoricky za „mazaniny", „patlaniny" nebo „paplaniny", „čmáranice" nebo „čmáraniny", „čáry máry" a zdůvodňovali to výroky, jako například *„to dokáže každý"* (čtyřiadvacetiletá dělnice), *„nic v tem nevidím"* (padesátiletý dělník), *„člověk je z toho blbý"* (osmašedesátiletý důchodce), *„nic si z toho člověk nemůže vybrat, často se nepozná, jestli je to člověk nebo zvíře"* (čtyřiapadesátiletý pomocný dělník), *„není srozumitelné, nepředstavuje člověka v pravé podobě"* (jednapadesátiletá školnice), *„není na něm co vidět"* (devětadvacetiletý zámečník), *„nejsem pro novoty"* (dvaapadesátiletý vinař), *„nic to neříká, není to k ničemu"* (třiadva-

[107] cetiletý zámečník), *„člověk musí mít velkou fantazii, aby pod tím něco viděl"* (osmadvacetiletá cukrářka), *„nemůžu tomu přijít na chuť"* (devětadvacetiletá žena v domácnosti), *„je to zbytečnost, já v tem nic nevidím"* (důchodce) a podobně.

Od zbývajících 41 (tj. 26,4 %) respondentů, kteří se vyslovili o moderním umění rozpačitě nebo kladně, lze citovat jednak výroky neutrální, například *„něco ano, něco ne"* (třiadvacetiletá prodavačka), *„někteří jsou pěkní, někteří nestojí za nic"* (devětačtyřicetiletá pracovnice JZD), *„podle toho jaké je"* (třiapadesátiletý hlídač), *„taky to bývá pěkný"* (osmačtyřicetiletá družstevnice), *„líbí se mi, když je poznat, co to je"* (osmačtyřicetiletá dojička), *„celkem je dobré, nekeré se mi líbí"* (šestadvacetiletý invalidní důchodce), *„něco se vám líbí, něco taky ne"* (dvaadvacetiletý zámečník), *„některý je hezký, některý je nemožný"* (osmadvacetiletá poštovní doručovatelka), atd.

Jednoznačně kladný vztah se projevuje u nejmenší skupiny respondentů a je vyjádřen ve většině případů jen slovy *„líbí se mi"*, ale též *„líbí se mi, chci jít s dobou"* (čtyřicetiletý traktorista), *„je to zvláštní, mohu si pod tím představit co chci"* (jednadvacetiletá dělnice), *„je to pěkné"* (pětadvacetiletá žena v domácnosti), *„dobrý je to"* (třiačtyřicetiletá dělnice JZD), *„mám to velmi rád"* (devětačtyřicetiletý hlavní agronom JZD Pavlov); pozitivní vztah k modernímu umění plyne též z odpovědí devětadvacetiletého traktoristy, třiašedesátiletého důchodce, sedmadvacetiletého ze-

mědělského inženýra, který navštěvuje brněnské výstavy, osmašedesátiletého důchodce, čtyřiadvacetileté učitelky, která se ovšem domnívá, že moderní umění může dělat i méně nadaný jedinec, jednadvacetiletého instalatéra a třiatřicetiletého vazače JZD (*„proč by ne, není to špatné"*). [108]

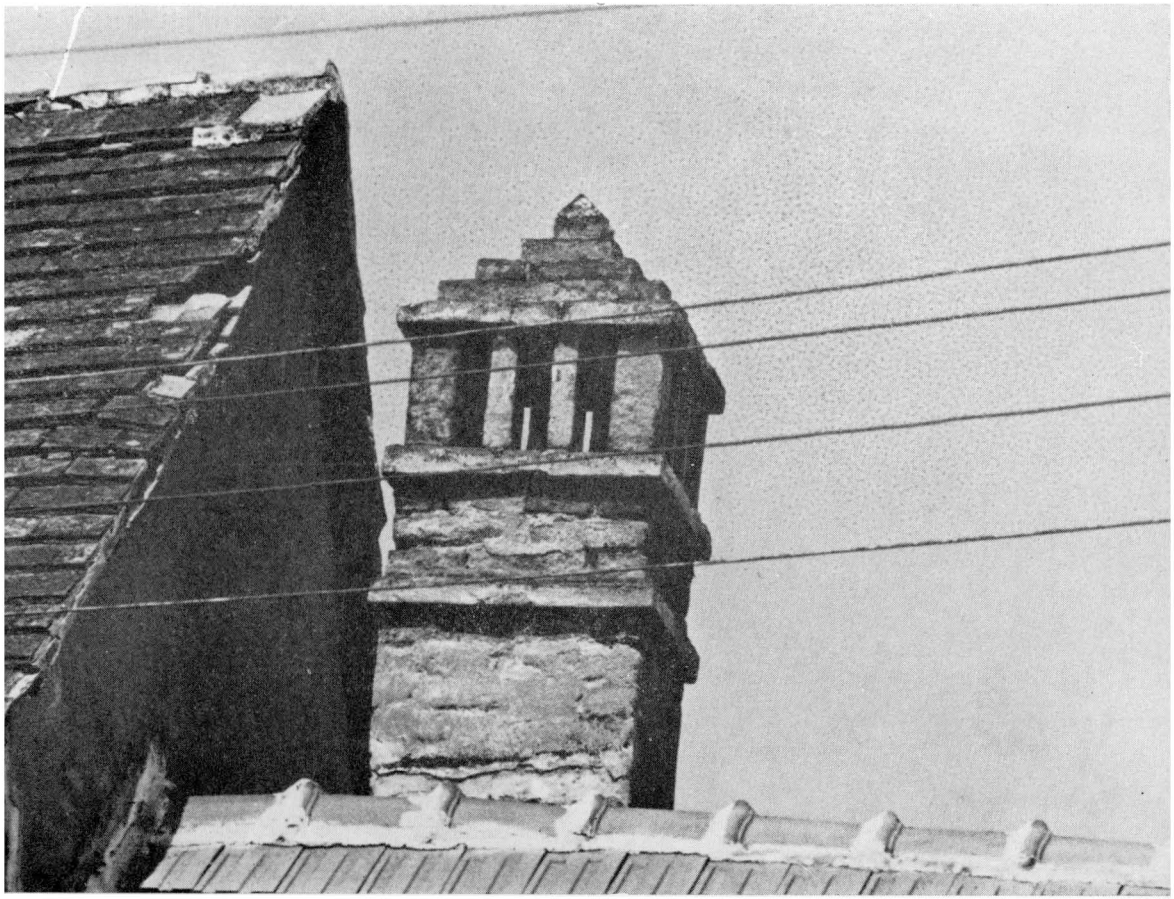
Nejvýraznější výjimku ve znalostech a vztahu k výtvarnému umění tvořil v době výzkumu místní katolický farář, který navštěvoval svoji sestru v Paříži, cestoval po několika zemích, a tak si osvojil široké znalosti umění, které osobitým způsobem chápal a interpretoval. Jeho výpovědi – byť nesmírně zajímavé – nejsou z hlediska našeho výzkumu relevantní, protože jsou zcela atypické a neobrážejí stav znalostí a postojů k umění ve sledované obci.

Na otázky o znalosti výtvarných umělců a jejich děl jsme dostali odpovědi od 72 (tj. 46,4 %) respondentů, v nichž se vyskytuje celkem 42 jmen výtvarných umělců, z toho 14 umělců českých (ani jednoho slovenského), 13 umělců světových a 15 výtvarníků regionálního dosahu a významu. Mezi českými malíři stojí na prvních třech místech Mikoláš Aleš (29 odpovědí), Josef Lada (24) a Josef Mánes (12); hluboko pod nimi se ocitají Jožа Uprka a J. V. Myslbek (à 5 odpovědích), Antonín Slavíček, Max Švabinský, Václav Špála a Jan Zrzavý (à 3 odpovědi) a Karel Purkyně, Antoš Frolka, František Tichý, Jiří Trnka a Cyril Bouda (à 1). U světových umělců jsme zaznamenali největší frekvenci Leonarda da Vinci (12 odpovědí), Michel-

[109] angela Buonarroti (9) a Pabla Picassa (6); po nich následují Rembrandt van Rijn a Vincent van Gogh (à 2 odpovědích) a Peter Paul Rubens, Albrecht Dürer, Jan van Eyck, Francisco Goya, Ilja Repin, Paul Gauguin, Henri de Toulouse-Lautrec a Salvator Dali (à 1). Z regionálních umělců vysoko činí popularita mikulovského Rudolfa Gajdoše (17 odpovědí), za nímž pokulhávají brněnský Vojtěch Kyncl (7), břeclavský Hodonský (2) a místní Julie Hrušková (2); ostatních 11 jmen, která se vyskytují v odpovědích jen jedenkrát, nemá smysl uvádět, protože vesměs nejsou identifikovatelná podle slovníků výtvarných umělců.

Tento výčet jmen je ovšem sám o sobě poněkud klamný a bez následujícího komentáře by mohl čtenáře desorientovat. Na první pohled by se totiž mohlo zdát, že počet 42 umělců uváděných téměř polovinou dotazovaných osob je poměrně vysoký. Jenže je třeba brát v úvahu, že jen 10 z nich se objevuje v dotaznících více než třikrát; z těchto desíti mají dva bezprostřední vztah ke kraji a obci. Pokusili jsme se zjistit, jakým způsobem nabyli respondenti své – valnou většinou skrovné – vědomosti o výtvarném umění. Vedle četných neurčitých reakcí nebo jejich absence jsme se nejčastěji setkali s odpovědí, že jména znají ze školy, z knížek a časopisů a z televizního vysílání. V ojedinělých případech jde o bezprostřední kontakt s uměleckými díly na výstavách, v muzeích a galeriích při cestách po Československu a po cizích zemích.

Výstavu výtvarného umění navštívilo nejméně jednou 32 ze 155 osob, tj. [110]
20,6 %, z těchto 32 respondentů bylo víc než jednou na výstavě 9, tj. 5,8 %. Tyto údaje jsou ovšem nespolehlivé, protože někteří respondenti považují za návštěvu výstavy prohlídku některého ze státních zámků.

Ze školních let utkvěla respondentům v paměti hlavně jména českých klasiků Josefa Mánesa, od něhož neznají konkrétní díla (jen osmadvacetitletá cukrářka si vzpomíná na staroměstský orloj), a Mikoláše Alše, zvláště jeho obrázky pro děti (osmnáctiletý opravář strojů uvádí ještě výzdobu Národního divadla). Dílo Josefa Lady přiblížily většině ze 24 respondentů ilustrace Haškových Osudů dobrého vojáka Švejka a seriály vánočních pohlednic. Znalost jména Joži Uprky se projevuje v rodinách pocházejících ze Slovácka. Výskyt ostatních jmen českých malířů a sochařů je více méně náhodný a nelze v něm vysledovat jakoukoli zákonitost. Zajímavé je snad to, že obrázky pro děti od Cyrila Boudy upoutaly pozornost padesátiletého dělníka a Myslbekova jezdecká socha sv. Václava se vryla do paměti šestadvacetiletého údržbáře. Jména dalších umělců se objevují v odpovědích věkově nižších kategorií, převážně do 30 let, a u velmi omezeného počtu respondentů.

Nápadně vysoký počet informátorů uvedl jména Leonarda da Vinci a Michelangela; vysvětlení nalézáme v několika dotaznících, z nichž vyplývá, že se tak stalo pod bezprostředním vlivem televizního seriálu, vysílaného krátce před započe-

[111] tím našeho výzkumu. Z toho lze odvodit nejen znalost několika děl Leonardových (Mona Lisa, Poslední večeře a Sv. Anna samatřetí) a Michelangelových (David, Sixtinská kaple), ale též jejich oblibu. Ostatní jména světových výtvarných umělců udávají téměř bez výjimky mladí respondenti do 30 let (jen ve dvou případech do 50 let). Většinu jmen však obsahují odpovědi šestnáctileté a devatenáctileté studentky, čtyřiadvacetileté a dvaatřicetileté učitelky, devětadvacetiletého hlavního agronoma apod.

Je zřejmé, že zájmy většiny obyvatel Horních Věstonic se obracejí jiným směrem než k výtvarnému umění.

ESTETIKA KOMUNÁLNÍHO PROSTŘEDÍ

Míra smyslu pro estetiku prostředí se neprojevuje jen v domácnostech, kde tvoří jednu z významných složek životního stylu rodiny, ale promítá se též do péče o společné prostředí. V něm se stává jedním z prostředků výchovného působení na všechny obyvatele obce a jedním z hlavních měřítek kulturnosti občanů.

V době našeho výzkumu výtvarné kultury, mimoumělecké estetiky a výtvarného vkusu neskýtaly Horní Věstonice zrovna idylický dojem. Průjezdní komunikace

spojující obec s hlavní silnicí do Mikulova a s Dolními Věstonicemi byla silně poškozena, místní komunikace na široké návsi byla právě v pronikavé opravě a ostatní místní cesty byly buď prašné nebo blátivé. Též různá veřejná zařízení, jako například vývěsky společenských organizací, obecní studna, hřbitovní prostranství, model hradu naproti MNV, byla značně zanedbaná.

V podstatně lepším stavu jsme zastihli úřadovny MNV, školu a mateřskou školu, hostinec a společenský sál. Nejreprezentativnější budovou zůstává katolická fara, umístěná v barokním statku (čp. 127) s ozdobným štítem, která je památkově chráněna a byla opravena v letech 1975–1976 péčí Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně; dominantu tvoří barokní kostel, rovněž opravený a dobře udržovaný. Umělecky velmi hodnotným doplňkem návsi je barokní socha sv. Floriana.

Prvořadou, určující složkou estetického vzhledu obce jsou však zevnějšky obytných domů. V posledních letech se nápadně zvýšila péče o jejich stav a úpravu, i když ne zcela v souladu se soudobými estetickými náhledy. Mizejí starší obílené nebo jednobarevně tónované vápenné omítky s tmavšími podrovnávkami a jsou nahrazovány

vícebarevnými kombinacemi břízolitu s obkládanými sokly. Starší fasády líčené vápnem nebo hlinkami v bílé, žluté, světle zelené, béžové, růžové, oranžové, hnědé, světle modré, šedé barvě stále ještě převažují a působí opticky příznivěji než nápadné břízolitové omítky s nevhodnými několikabarevnými kombinacemi šedé, béžové, žluté, růžové a modré barvy s linkami nebo orámovanými lichoběžníky kolem oken. Vedle barevných podrovnávek (zelené, tmavě červené, cihlově červené, oranžové, hnědé, šedé a černé) se dnes objevují neomítnutá cihla, kámen a plech, popřípadě kachličky. V ojedinělých případech (např. čp. 2) se uplatňují opaxitové kachličky kolem oken a dveří. Ve starých domech byla většinou stará dvojdílná okna vyměněna za trojdílná a v některých domech byla pronikavě zvětšena jejich světlost. Vnější vzhled domů doplňují barevná vrata (zelená, tmavě zelená nebo červená), zdobená laťováním nebo profilací, a převážně zelené nátěry oken a okapů.

Vzhledem k stavebnímu charakteru obce vyskytuje se před domy velmi málo předzahrádek; jsou buď neoploceny nebo opatřeny nízkým dřevěným nebo pletivovým plůtkem a osazeny okrasnými květinami, hlavně růžemi. Jen u jednoho domu (čp. 93) stojí v předzahrádce model hradu s trpaslíky, před jiným domem (čp. 42) je umístěna mísa s květinami.

Za současného stavu nelákají Horní Věstonice zájemce o rekreační chalupy. A tak jeden z domů na dolním konci vesnice představuje zatím výjimku: na první pohled je zřejmé, že jeho majitel a uživatel sleduje jiné než jen praktické cíle při úpravě fasády. Poučen pozorováním historických objektů opatřil svůj dům kosým pi-

lířkem a nároží ozdobil falešnou bosáží. Ze svého víkendového sídla tak učinil typo- [114]
logicky nejstarší stavební památku v obci.

Na rozdíl od četných jiných jihomoravských obcí není v Horních Věstonicích příliš mnoho vinných sklepů. V posledních letech některé z nich doznaly pronikavější úpravy. Z hlediska našeho výzkumu stojí za zmínku jen dva vinné sklepy, které jsou nad vchodem vyzdobeny v místních vkusových intencích malbami slováckého šohaje a děvčete s nápisem *In vino veritas* a s rozjařenými waltdysneyovskými čtyřnožci s nápisem *u zajíčků*. Oba výjevy jsou stylově zarámovány vinnou révou s trsy hroznů, aby nemohly vzniknout pochyby, k čemu je sklep určen.

Lidský život má však též jiné stránky a s tou poslední z nich přicházíme do styku na místním hřbitově. Žertovné nápisy z vinných sklepů střídají na náhrobcích poněkud střízlivější sentence, z nichž nejoptimističtěji zní: ... *jak radostné bude naše setkání!*

V Horních Věstonicích – podobně jako v několika okolních obcích – ujal se v poledních letech nákladný typ náhrobků z umělého mramoru s deskami z opaxitu; dodavatelem mramoru jsou Uranové doly v Rožínce, opaxitové desky s leptanými obrazy podle dvanácti vzorů a s písmem podle objednávky zhotovují v Rokycanech, finální výrobky vznikají v Hraběticích u Hrušovan nad Jevišovkou v dílně vedené Vojtěchem Vaculíkem. Tato dílna zhotoví ročně asi 60 náhrobků s dodací lhůtou

dva roky. Zásobuje jimi část jižní Moravy a příležitostně je zasílá též na Slovensko. Nejsou tedy tyto náhrobky žádným specifikem Horních Věstonic, nýbrž se vyskytují též v okolních obcích, například v Perné, Dolních Dunajovicích a Mikulově. V Horních Věstonicích si první náhrobek tohoto druhu pořídila rodina Machalova a následovali další; v době výzkumu bylo těchto náhrobků na hornověstonickém hřbitově osm ze třiceti osmi, tedy asi jedna pětina.

Tematika leptaných obrazů na náhrobcích se omezuje na několik klišé: krajina s břízkami, řekami nebo jezírky a zapadajícím sluncem *(Zhaslo's mi ty slunko zlaté)*, boží muka, kostel, hřbitov a k tomu trocha hřbitovní poezie, například *Dotlouklo srdce Vaše, stich Váš hlas, už nikdy, drahý manželi a tatínku, nepřijdete mezi nás.* Výtvarná úroveň těchto obrazů odpovídá současným estetickým požadavkům občanů a je v naprostém souladu s výtvarným vkusem obyvatel Horních Věstonic.

Některé základní rysy vnějšího vzhledu obce dnešní obyvatelé Horních Věstonic vlastně zdědili a za poměrně krátkou dobu svého působení nemohli a jistě ani nezamýšleli docílit podstatnějších změn. Nicméně dnešní stav nesvědčí o příliš vyvinutém smyslu pro estetiku komunálního prostředí.

ESTETIKA RODINNÉHO PROSTŘEDÍ

Nejvíce možností uplatňovat estetické cítění a nároky poskytuje interiér obydlí, v němž lidé tráví většinu volného času a vykonávají v něm rozmanité činnosti. Přestože některé tendence mohou být omezeny neměnnými danostmi, například stářím a charakterem vesnického bytového fondu, zbývá ještě mnoho možností pro uplatňování iniciativy rodinných příslušníků, které se s oslabováním tradice stále rozšiřují.

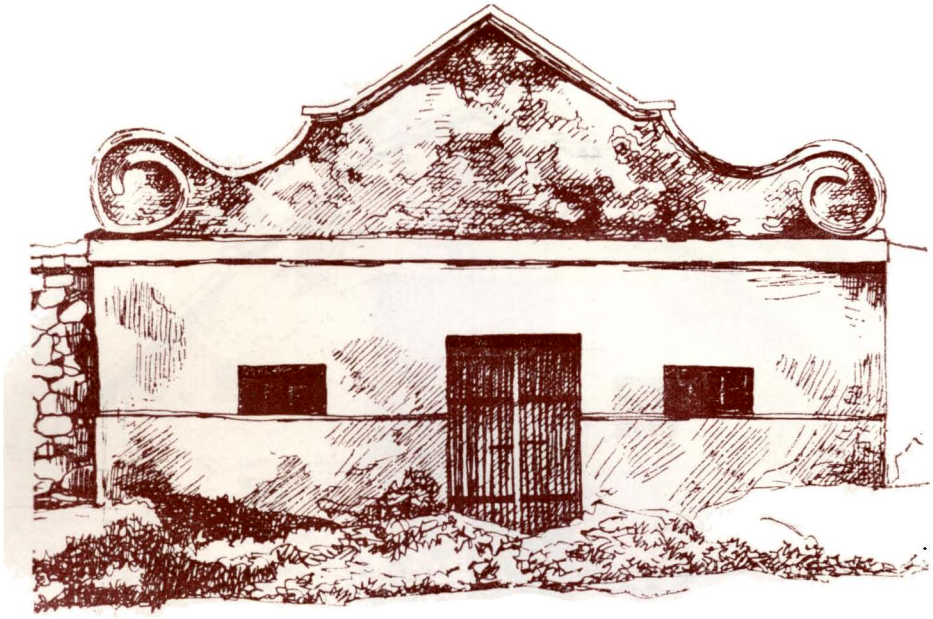
Pokusíme se nastínit, jaká je v tomto ohledu situace v Horních Věstonicích, a to na základě 101 více či méně podrobných popisů z celkového počtu 107 zkoumaných domů vesměs o jedné domácnosti; v ojedinělých případech se v jednom domě vyskytují dvě domácnosti (rodičů a dětí), které však nelze od sebe přesně oddělit, protože některé prostory užívají společně. Nebylo lze popsat 6 interiérů, z nichž do 5 nebyli tazatelé vpuštěni a 1 se nacházel v renovaci a byl v době výzkumu zcela

[117] vyklizen. Naproti tomu byly v 10 případech pořízeny duplicitní popisy náhodně zvolených domácností, které vyznívají pro organizátory výzkumu varovně: z jejich různosti plyne nejen to, že tazatelé mohou subjektivně odlišně pozorovat a popisovat stejnou skutečnost, nýbrž také to, že jako osoby nezainteresované přímo na výsledcích akce mohou přistupovat ke svému úkolu s rozličnou mírou odpovědnosti.

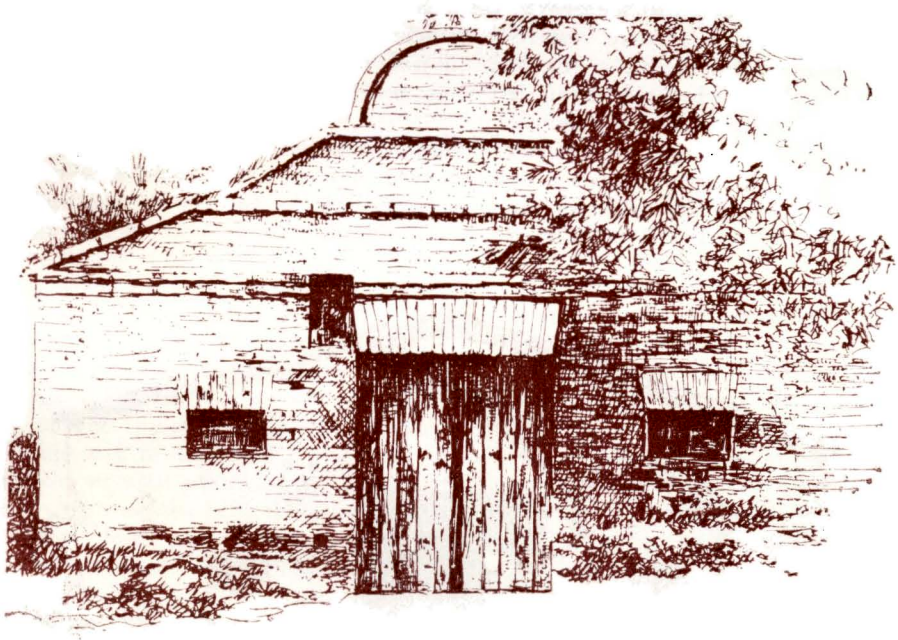
V naprosté většině domácností umožnili respondenti prohlídku a popis všech místností; jen výjimečně odmítli návštěvu ložnice (5), obývacího pokoje (2), kuchyně (1) nebo jiných prostor (1), a to zpravidla kvůli nepořádku. Hodnotu některých popisů však snižuje okolnost, že byly pořízeny jen po letmém nahlédnutí do některých místností, hlavně ložnic, které obyvatelé Horních Věstonic – podobně jako jinde – považují za nejsoukromější prostor v bytě.

Celkový vzhled interiéru významně ovlivňuje základní úprava stěn malbou. V Horních Věstonicích se v obytných místnostech už jen zřídka setkáme s tradičními způsoby malování pouhým bílením vápnem. Jen ve dvou domácnostech mají stěny vybíleny, ve všech ostatních jsou vymalovány hlinkou a pokryty válečkovými vzory. Jen byt sedmatřicetileté ředitelky školy byl v době výzkumu vymalován hladkou moderní malbou. Válečková malba se vyskytuje ve 20 domácnostech v kombinaci s malbou pomocí šablon. V předsíních, chodbách a kuchyních, popřípadě na verandách, se v podstropních pásech střídají barevné květy, ptáci, ovoce, ale též figurky husopasky

[118]

[119]

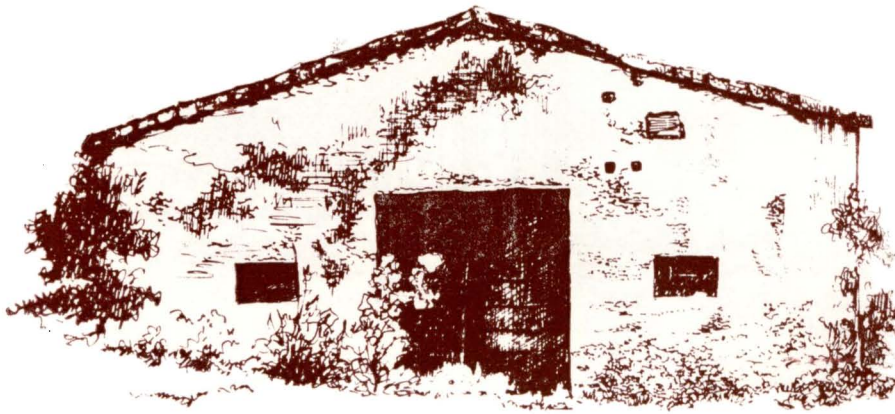
[120]

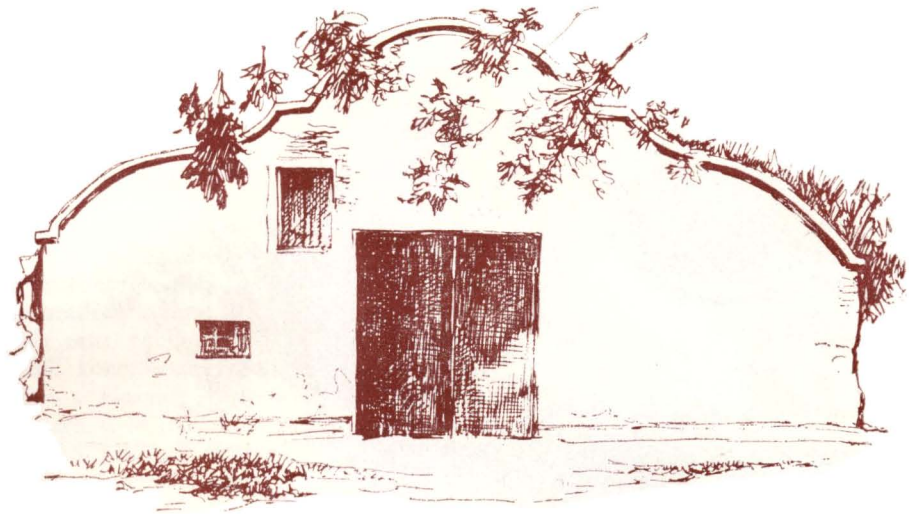

a pasáčka, dětské motivy a v jednom případě bez šablony malované postavičky Švejka a káčera Donalda. Jen z jedné domácnosti byla zaznamenána tzv. „bruselská" malba, tj. kombinace různobarevných čar a geometrických útvarů, které se staly krátkodobou módou po Světové výstavě v Bruselu v roce 1958. Ve většině domácností malují profesionální malíři z Mikulova (ti jsou též autory většiny šablonových maleb), výjimečně si obyvatelé malují byt sami; pokud tak přece jen činí, neváhají doplňovat malbu figurálními motivy.

Do většiny bytů se vstupuje předsíní nebo chodbou, která se v přítomné době stává stále častěji jedním z míst estetické preference. Projevuje se v ní snaha působit na návštěvníka předměty estetické povahy. A tak vedle vysloveně funkčních věšáků na šaty a zrcadel uplatňují se četné doplňky z kovu, drátu, dřeva, umělých

[121]

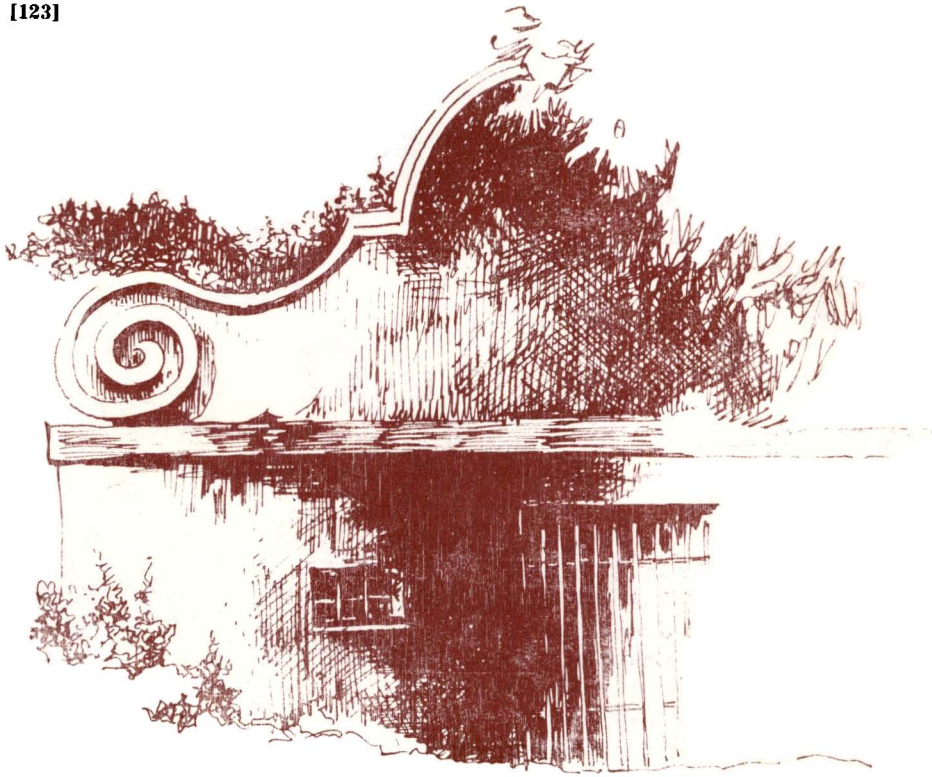

hmot, jako například ozdobné rámy zrcadel, svítidla z kovu, plechu nebo překližky, diplomy za vzornou nebo dlouholetou práci, čestná uznání z vinařských soutěží, květinové stolky a poličky, samorosty, vycpaná zvířata, paroží, figurky z krouceného drátu, kalendářové reprodukce, v několika případech ručně malované obrázky, v poslední době stále se množící fotografie a suvenýry. Minimální je výskyt předmětů religiózní povahy v předsíních a chodbách; i ten svědčí o poměrně pozdním povýšení těchto prostor do sféry reprezentace. Ostatně ze zkoumaných 101 obydlí chybějí předměty estetického rázu v 31 předsíních nebo chodbách, a to převážně v domácnostech vyšších věkových kategorií a nižších kategorií sociálních.

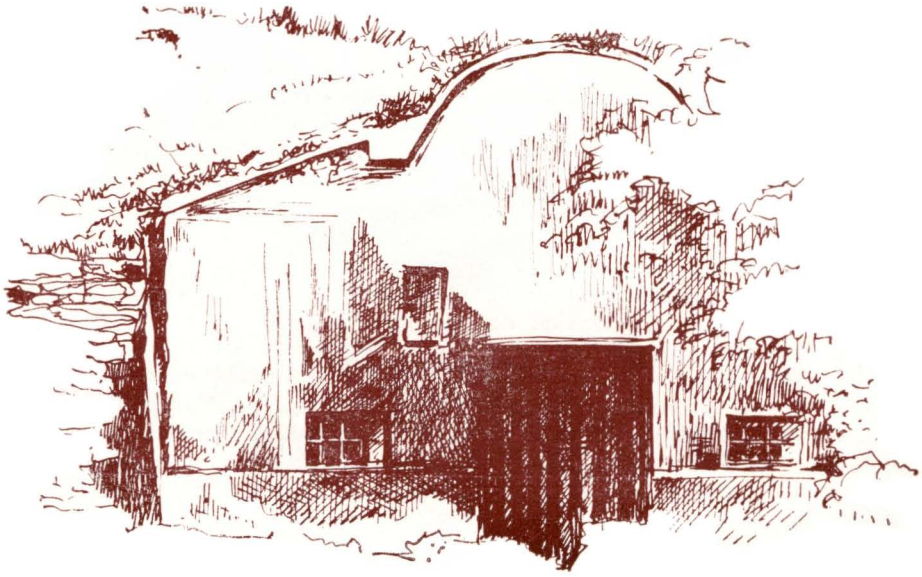
Vybavení předsíně se v některých obydlích stalo reprezentací zájmů a zálib obyvatel, zejména nimrodů, kteří si ji vyzdobují fotografiemi a reprodukcemi s loveckými náměty, jelením a srnčím parožím a vycpaninami ptáků (káně rousné, straky, sovy). Podle charakteru výzdobných předmětů lze soudit, že na vzhled předsíní a chodeb mají podstatně větší vliv muži než ženy.

Naproti tomu ženská ruka daleko více zasáhla do výzdoby kuchyně. Ve 20 ze 101 kuchyní není žádných náznaků úsilí o vyzdobení místnosti, které se na prvém místě připisuje užitková funkce. V ostatních 81 kuchyních jde o dost monotónní výbavu předměty estetické povahy; z tradice zůstávají nade dveřmi tzv. požehnání nebo křížky, nad sporáky nebo stoly tzv. kuchařky vyšívané podle vyjádření informátorů „po slovácku", nástěnné kalendáře a hodiny. Novějšími prvky jsou fotografie a reprodukce zvířat, samorosty, figurky z drátu nebo plechu (Ferda Mravenec, Švejk, Rumcajs a Manka, ženský akt apod.). V domácnostech, kde kuchyně slouží současně jako obývací prostor, stoupá počet druhů výzdobných předmětů i jejich množství. Objevují se v ní například intarzované obrázky, které se jinak umísťují v obývacích pokojích, ve větší míře jsou po kuchyni rozvěšeny obrázky, u starších lidí převážně s náboženským obsahem, v mladých rodinách krajiny se zvířaty, malované talíře, háčkované dečky pod televizním přijímačem a na něm drobné porcelánové sošky zvířat nebo vázičky. Nejčastějším námětem barevných fotografií a reprodukcí v kuchyních jsou kočky. Ve třech domácnostech osamělých důchodců, kteří nemají k dispozici žádný pokoj, visí v obytné kuchyni nad postelí kříž a obrazy s religiózní tématikou. Osmdesátiletá důchodkyně má nade dveřmi umístěno čestné uznání JZD mezi obrázky světců a světic, manželé v kategorii od 31 do 40 let si pověsili vedle obrázku Anděla strážného pivní tácek. Staronovým prvkem v kuchyni jsou ozdobné kořenky,

[123]

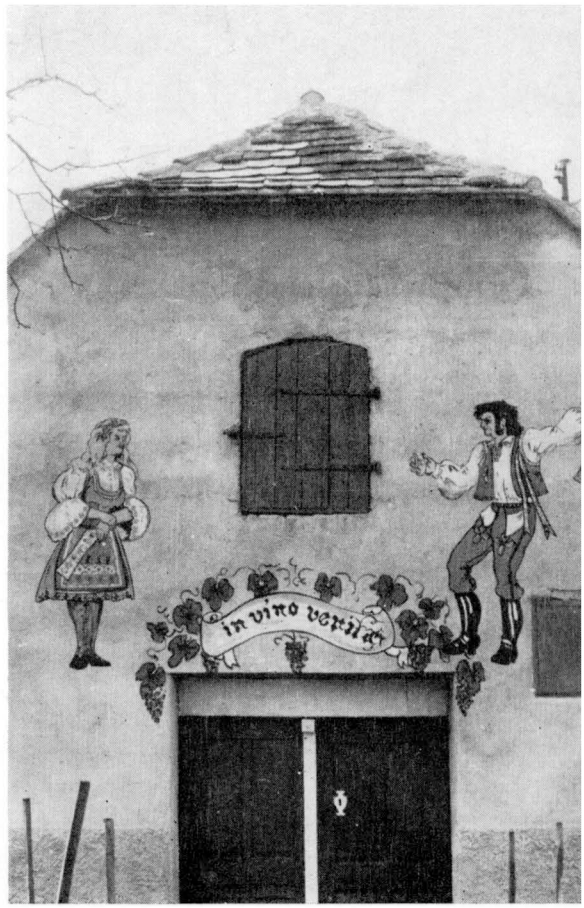

[124]

které v několika domácnostech – podobně jako mlýnky na kávu a hmoždíře – plní roli starožitností.

Nejvýznamnějším místem estetické preference zůstává i nadále příborník, v němž se soustřeďuje zpravidla vyšší počet předmětů, kterým uživatelé připisují uměleckou nebo památkovou hodnotu. Kromě souprav z porcelánu a skla jsou to především rozmanité druhy suvenýrů, ať již zděděných, nebo pořízených při cestách po hradech a zámcích, při návštěvách poutních míst nebo při cestách do zahraničí. Větší koncentraci těchto předmětů nacházíme v Horních Věstonicích v 16 domácnostech, a to jednak na příborníku, jednak v jeho zasklené vitríně. Jde o předměty velmi různorodé, například keramické sošky zvířat (slon, jelen, pes), miniaturní botičky, jehelníčky ve tvaru pantoflíčků, nejfantastičtější druhy teploměrů, kraslice z husích vajec, malované džbánky a vyřezávané pohárky, plyšová zvířátka, křížky, pouťové zboží, kovové svícny, model dřevěného kostela, samorosty, broušené sklo aj. Ze zřetele umělecké hodnoty jsou to vesměs kýče, jen ojediněle se mezi nimi vyskytne alespoň řemeslně solidní produkt.

V centru estetické pozornosti stojí obývací pokoj, který nahrazuje tradiční jizbu; posud se mu říká po staru – světnice. Je v něm zpravidla soustředěno nejvíc předmětů estetické povahy a jsou to ty, jež se v domácnosti považují za nejhodnotnější a nejreprezentativnější. V Horních Věstonicích jsme se setkali jen se 4 domácnostmi, které postrádají jakoukoli výzdobu obývacího pokoje; z toho šlo ve 3 případech o rekonstrukci bytu, která probíhala v době našich výzkumů. [125]

Nejvýznamnější složku výzdoby obytných pokojů tvoří závěsné obrazy. Zatímco v jiných prostorách bytu se umísťují drobné a podřadné obrázky (předsíň, veranda, kuchyně) nebo větší obrazy tematicky vyhraněné (ložnice), v obývacích pokojích se projevuje velká pestrost ve výběru témat a snaha po reprezentativnosti obrazové výzdoby. Ve zkoumaných domácnostech jsme zaregistrovali celkem 553 závěsných obrazů (reprodukcí, fotografií, diplomů, originálních maleb a kreseb na plátně a papíře, textilních obrazů, intarzií). Kdybychom z tohoto počtu odvodili závěr, že na každou domácnost připadá přibližně 5,4 obrazu, dopustili bychom se vážné chyby. Výzdobné předměty totiž nejsou rovnoměrně rozloženy po jednotlivých domácnostech; v jednotlivých případech dochází k jejich kumulaci, jinde zase absentují. Vysoký počet závěsných obrazů nacházíme v bytě šestapadesátiletého sklepmistra (11), dvaapadesátiletého vinaře (13), sedmatřicetileté ředitelky školy (10), dvaatřicetileté učitelky (10) a třiašedesátiletého faráře (21). Žádné závěsné obrazy nebyly v době výzkumu v domácnosti třiadvacetileté prodavačky, čtyřiapadesátileté ekonomky, jednapadesá-

tiletého slepého důchodce, devatenáctileté dělnice, jednatřicetileté chemické laborantky, třiašedesátileté důchodkyně a devětadvacetiletého agronoma.

Po stránce tematické lze pozorovat nápadný posun od výskytu religiózních obrazů a krucifixů v domácnostech starších obyvatel k rozšíření světských námětů (včetně intarzovaných ženských aktů) v domácnostech mladých manželů a v pokojích svobodných dětí (tab. 2). U osamělých důchodců není neobvyklé, že jedinou výzdobu tvoří obrazy s náboženskými náměty, naproti tomu v mladých manželstvích se často vyskytuje výhradně světská tematika. Nicméně stále ještě nacházíme religiózní obrazy v 63, tj. 61,7 %, ze 101 zkoumaných domácností.

Nejoblíbenějším námětem závěsných obrazů je krajina, v naprosté většině případů indiferentní; jejími nezbytnými atributy jsou břízky, zapadající slunce, zasněžená chalupa, myslivna, nebo říjící jeleni. Autoři těchto děl jsou docela anonymní nebo jejich jméno nic neprozrazuje. Malá skupina obrazů se váže přímo k Horním Věstonicím nebo k Pavlovským vrchům a pochází od umělců lokálního nebo regionálního významu (Gajdoš, Horák, Kyncl a jiní). Jiné náměty se vyskytují v nízkém počtu a po umělecké stránce jsou na podobné úrovni. Špičkové umění proniklo zatím do domácností jen v podobě několika málo reprodukcí (Leonardo

[126] da Vinci, Mařák, Trnka, Lada, Purkyně). Z religiózních námětů převažuje nad ostatními Madona s Jezulátkem, a to převážně v ložnicích; vyskytuje se ve více než v 50 % domácností. Jiná témata jsou zřetelně na ústupu.

Významnou složkou interiérové výzdoby jsou fotografie rozmanitého druhu. Tvoří 28 % závěsných obrazů a převažují v nich fotografie rodinných příslušníků. Z novějších druhů závěsných obrazů stojí za zmínku módní intarzie a aplikace slámy na dřevě, které se uplatňují více v mladých domácnostech.

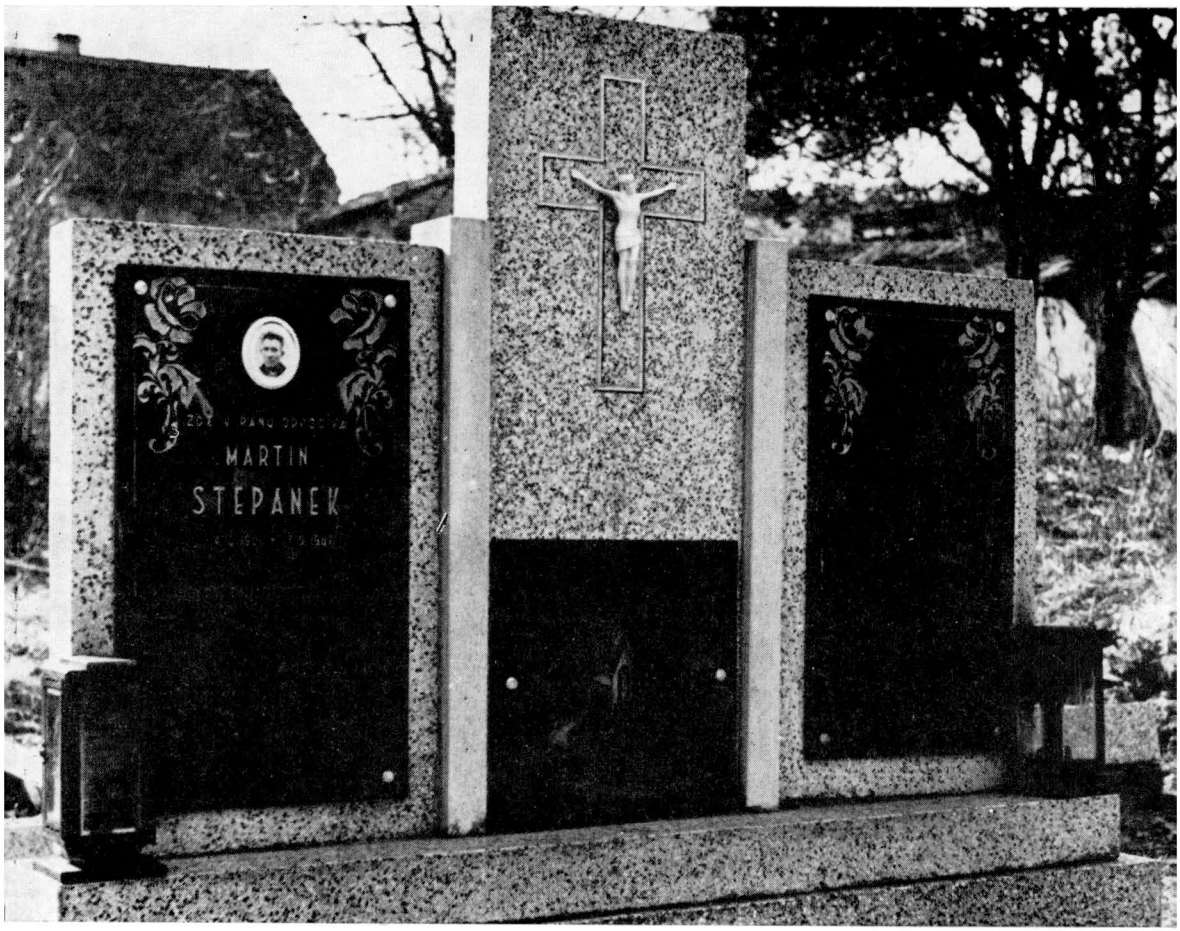
Frekvenci závěsných obrazů v jednotlivých místnostech vyjadřuje připojená tabulka čís. 3, která ovšem nevyjadřuje jejich rozmístění. V něm se projevují některé ustálené zásady. Tak například v kuchyni je místem estetické preference stěna nad jídelním stolem, v obývacím pokoji stěna nad gaučem nebo nad sekretářem, v ložnici plocha nad manželskými postelemi. S těmito místy bývá spojen též výběr druhu, popřípadě i tématu závěsného obrazu.

Nejvíce ceněné rozměrnější obrazy krajin visí zpravidla nad gaučem nebo sekretářem v obývacím pokoji, oválné Madony a zvětšeniny svatebních fotografií nad postelemi v ložnici, diplomům za práci v JZD je zatím vyhrazeno místo v předsíni nebo na verandě.

Při výzkumu jsme se pokoušeli zjistit původ výzdobných předmětů. U většiny obrazů jde o dědictví nebo dar, například ke svatbě, popřípadě za pracovní zá-

Tab. 2. Tematika závěsných obrazů

Druh obrazu a námět	celk.	předsíň		kuchyně		obývací pokoj		ložnice		dětský pokoj		jiné prostory		% (ze 100 %)
	(100 %)	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	
I. Závěsné obrazy se světskou tematikou	357	84	23,52	60	16,80	108	30,25	85	23,80	10	2,80	10	2,80	64,55
1. Krajiny	121	24	19,8	14	11,5	49	40,5	28	23,1	3	2,4	3	2,4	
2. Žánrové a lovecké scény	13	6	46,1	1	7,6	5	38,4	1	7,6	–	–	–	–	
3. Zvířata	13	8	61,5	4	30,7	–	–	–	–	–	–	1	7,6	
– jeleni	(10)	(6)		(3)		–		–				(1)		
– ostatní	(3)	(2)		(1)		–		–		–		–		
4. Města	9	–	–	–	–	7		2		–	–	–	–	
5. Historické postavy a výjevy	5	3		–	–	1		1		–	–	–	–	
6. Portréty	3	–	–	–	–	2		–	–	–	–	1		
7. Zátiší	13	1		4		5		2		–	–	1		
8. Květiny	10	–	–	2		7		1		–	–	–	–	
9. Fotografie	155	37	23,8	30	19,3	31	20,0	47	30,3	6	3,8	4	2,5	
– rodinné	(78)	(7)		(15)		(21)		(27)		(4)		(4)		
– svatební	(14)	–		–		–		(14)		–		–		
– zvířata a lov	(20)	(8)		(12)		–		–		–		–		
– krojované postavy	(10)	(5)		(1)		–		(4)		–		–		
– krajiny	(12)	(8)		–		(4)		–		–		–		
– jiné	(21)	(9)		(2)		(6)		(2)		(2)		–		
10. Jiné obrazy	15	5		5		1		3		1		–		
II. Závěsné obrazy s religiózní tematikou a krucifixy	136	7	5,1	41	30,1	19	14,0	63	46,3	–	–	6	4,4	24,59
11. Krucifix	(28)	(1)		(15)		(5)		(5)		–		(2)		
12. Kristus	(15)	–		(5)		(4)		(6)		–		–		
13. Madona	(53)	–		(4)		(8)		(41)		–		–		
14. Světci a světice	(16)	(2)		(9)		(1)		(4)		–		–		
15. Požehnání a upomínky	(13)	(3)		(5)		(1)		(2)		–		(2)		
16. Sv. rodina	(5)	–		(1)		–		(4)		–		–		
17. Jiné náměty	(6)	(1)		(2)		–		(1)		–		(2)		
III. Závěsné intarzie a aplikace	28	3		8		11		1		–		5		5,06
– květiny	(6)	(1)		(2)		(3)		–						
– zátiší	(3)	–		(1)		(1)		–		–		(1)		
– ženské akty	(4)	–		–		(4)		–		–		–		
– zvířata	(1)	–		(1)		–		–		–		–		
– jiné	(11)	(2)		(4)		(2)		(1)		–		(4)		
IV. Závěsné vyšívané a tkané obrazy	14	–		7		6		–		–		1		2,53
– zvířata a lovecké výjevy	(5)	–		(2)		(3)		–		–		–		
– jiné	(9)	–		(5)		(3)		–		–		(1)		
V. Diplomy a čestná uznání	14	10		2		–		–		–		2		2,53
VI. Pohlednice – konvoluty	4	–		2		1		1		–		–		0,72
Celkem	553	104	18,8	120	21,7	145	26,2	150	27,1	10	1,8	24	4,3	100

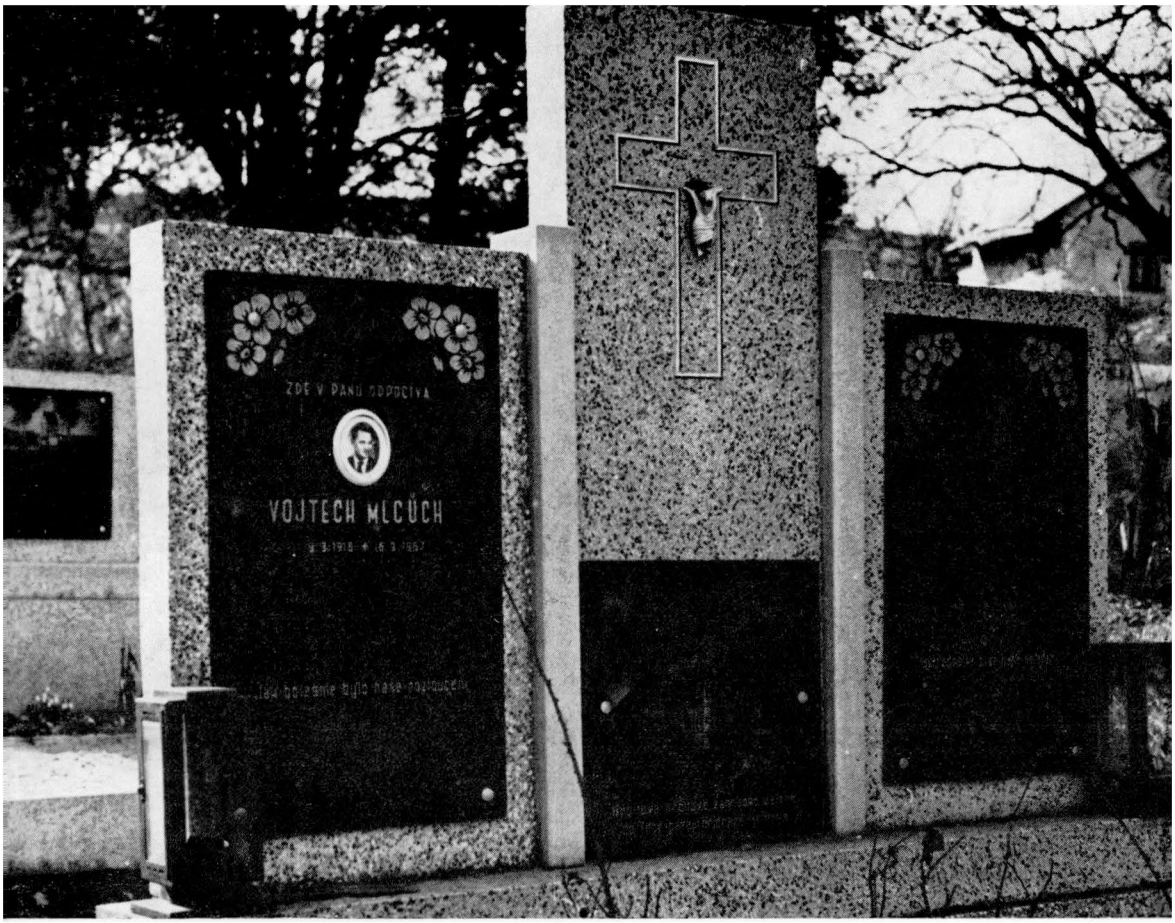
[127] sluhy, jen v několika případech nynější majitelé uvedli, že v jejich domácnosti zůstal obraz po někdejších německých obyvatelích Horních Věstonic.

Tab. 3. Druhy závěsných obrazů a jejich rozmístění v bytě

	Celkem	Obrazy	Fotografie	Diplomy	Intarzie aj.
Předsíň	104	54	37	10	3
Kuchyně	120	71	30	2	17
Obývací pokoj	145	96	31	–	18
Ložnice	150	101	47	–	2
Dětský pokoj	10	4	6	–	–
Jiné prostory	24	12	4	2	6
Celkem	553	338	155	14	46
	100 %	61,1 %	28,0 %	2,5 %	8,3 %

Zatímco závěsné obrazy lze poměrně snadno utřídit do kategorií podle druhů a podle námětů, ostatní výzdobné předměty v interiérech skýtají velmi pestrý a ne-

[250]

přehledný obraz. Též evidence nesčetných drobných předmětů, zvláště suvenýrů, je ještě nepřesnější než soupis a popis obrazů. Proto nebudeme usilovat o přesné vyčíslení všech trojrozměrných výzdobných předmětů v jednotlivých místnostech, nýbrž pokusíme se podat globální obraz o jejich výskytu a frekvenci. [128]

Na čelním místě posud stojí keramické, zejména porcelánové plastiky, které se uplatňují hlavně v obývacích pokojích ve vitrinách a na sekretářích, ale též v menší míře v ložnicích na stolcích a skříních. Jejich počet v Horních Věstonicích dosahuje asi padesáti a jsou v něm zastoupeni ponejvíce jeleni, ženské akty a v menší míře různá zvířata (volavka, sokol, orel, slon, kočka, pes, kůň aj.) a lidské figury (baletka, fotbalisté). Jde vesměs o novodobé výrobky ze státních prodejen skla a porcelánu. Ze stejného zdroje pocházejí nepříliš četné ozdobné předměty ze skla, ať již broušeného nebo hutnického, jako například vázy, talíře a mísy, poháry apod., jakož i porcelánové a skleněné popelníky s jeleny, labutěmi a ledními medvědy. Početnou skupinu tvoří keramika domácího i zahraničního původu; jsou to především keramické vázy, džbány, talíře z našeho trhu a v sedmi domácnostech jednotlivé kusy nebo celé soupravy z Bulharska. Nejvíce keramických předmětů zdobí obývací pokoje a kuchyně, ojediněle je nacházíme v ložnicích a předsíních. Jen ve dvou domácnostech mají v ložnici sošku P. Marie a ve čtyřech domácnostech kropenku.

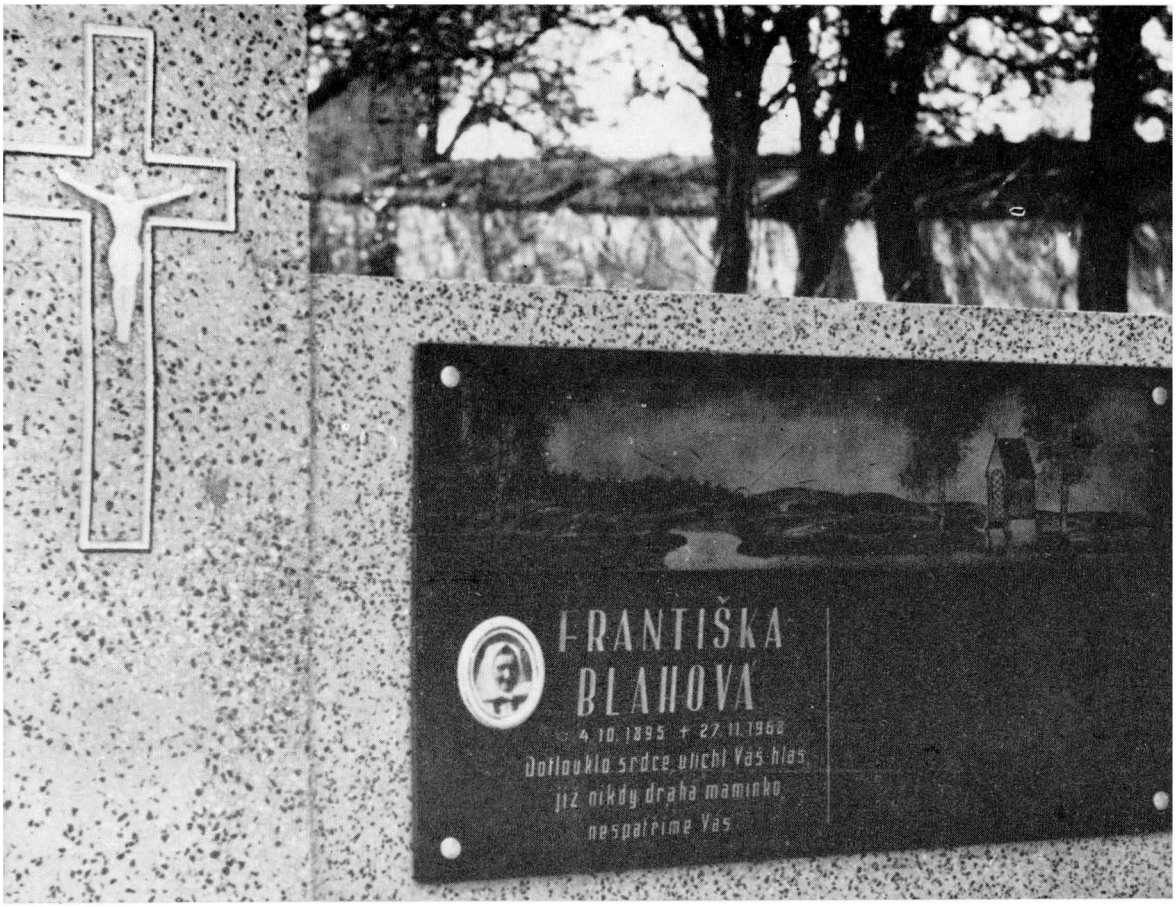
[251]

[129] Úbytek předmětů religiózní povahy lze pozorovat též mezi suvenýry: v malém množství se vyskytují památky na pouti, převažují rozmanité miniatury, jako například botičky a pantoflíčky na jehly, figurky zvířat, ozdobné teploměry, mušle aj. Koncentrují se v sekretářích a příbornících.

Projevy tradičního lidového umění už docela pozbyly místo v interiérech hornověstonických domácností. Byla zde zjištěna jen jediná lidová plastika piety, která je ovšem dědictvím po dřívějších německých majitelích domu, a ve čtyřech domácnostech měli v době výzkumu, který se konal v jarních měsících, několik kraslic, koupených ve městě nebo zhotovených školními dětmi.

Po vzoru městských domácností pronikly do vybavení obytných místností i příslušenství některé výzdobné předměty, charakteristické už před několika desetiletími pro zpanštělé vrstvy; jsou to jednak panenky a plyšová zvířátka na postelích a na křeslech, jednak hojné háčkované dečky na stolcích, stolech a v poslední době na televizních přijímačích. Do stejné vkusové kategorie patří široká paleta dalších výzdobných předmětů, jako například umělé květiny a umělé ovoce (16 domácností). Některé dekorační prvky v interiérech nasvědčují pronikání další módní vrstvy – záliby ve starožitnostech. V osmi domácnostech jde o hmoždíře, kořenky a mlýnky na kávu uložené na místech estetické preference v kuchyních, v jedenácti domácnostech o kukačkové hodiny (4 v kuchyni, 6 v obývacím pokoji, 1 v dětském pokoji). Pro

vztah k těmto předmětům je ovšem příznačné, že jsou to většinou imitace, a to i z umělé hmoty; nejde tedy o jejich skutečnou uměleckou nebo sběratelskou cenu, nýbrž o výraz snahy a schopnosti přizpůsobit se současné světové módě. [130]

Početnou skupinu zdobných předmětů představují různé novotvary, například samorosty (v předsíních, na verandách, v kuchyních a obývacích pokojích – 11 domácností), kované a dřevěné svícny (18 domácností), svítidla – většinou ve tvaru lucerny – vyřezaná z překližky (24 domácností), figurky (například ženské akty, jeleni, kočky, trpaslíci, tanečnice, Ferda Mravenec, Švejk, Rumcajs a Manka) z krouceného drátu nebo lisované pryže (30 domácností), poličky z drátu, vlaječky fotbalových klubů, mobilní rybky z umělé hmoty zavěšené nad televizorem, perníkové chaloupky a modely domků ze špejlí, modely lodi, aut a letadel, zrcadla v ozdobných kovových rámech, vázy soustruhované nebo zhotovené z láhví od mléka obalených nalakovanou vrstvou sádry, sádrové, kovové a dřevěné reliéfy se zvířecími motivy, například jeleni v říji, sklenice s malbou Švejka apod.

Nápadná je obliba loveckých trofejů. V několika domácnostech visí po jednom nebo dvou kusech paroží, v jedné domácnosti tvoří několik desítek srnčích párůžků výzdobu předsíně; ve třech domácnostech mají z paroží zhotoven věšák na šaty a lustry. Kůže z divokého kance zdobí jeden z obývacích pokojů. Vycpaní ptáci sami o sobě jistě nejsou uměleckými předměty, avšak v interiérech plní spolu s jinými este-

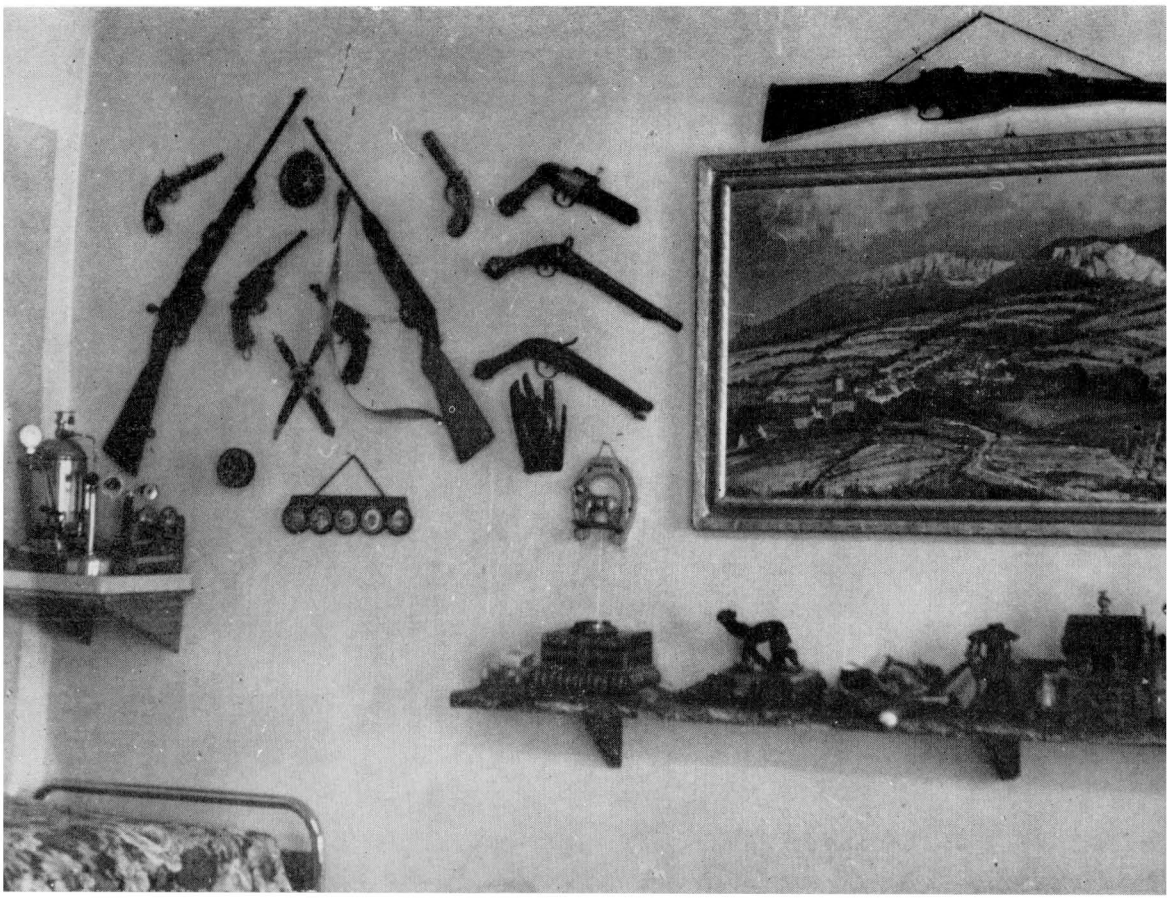
[131] tickou či zdobnou funkci. V Horních Věstonicích jde o 12 vycpaných kání, strak, sov, kachen, kavek a tetřevů. Ve dvou domácnostech je k výzdobě použito též sbírek motýlů.

Význam vinařství v obci signalizují v interiérech obydlí četné dekorativní soudky, popřípadě též koštýř, a motivy vinných listů a hroznů použité na rozmanitých předmětech.

A konečně se na estetickém vzhledu hornověstonických interiérů významně podílejí pokojové květiny, textilní potahy a závěsy, záclony, nástěnné kalendáře a v jednotlivých případech kytara zavěšená na zdi obývacího nebo dětského pokoje, kolekce prázdných láhví od vína, likérů a destilátů nebo i pivní tácky.

Z několikastránkové charakteristiky výzdobných předmětů by se mohlo zdát, že rozsáhlý sortiment vyvolá velkou pestrost ve vzhledu jednotlivých domácností. Výsledek je však zcela opačný: rozdíly spočívají spíš v množství použitých objektů, výsledný dojem je uniformita a stereotyp.[7]

Příčin současného stavu, který je z obecnějšího zřetele málo potěšující, avšak ve svém prostředí zřejmě docela postačující a vyhovující, je zajisté mnoho a jsou spletité. Překotným vývojem posledních desetiletí byly zpřetrhány staré, kdysi dobře fungující vazby k tradičnímu lidovému umění těch oblastí, z nichž dnešní obyvatelé

Horních Věstonic pocházejí, a nové vazby k současnému výtvarnému umění a výtvarnému názoru se ještě nemohly vytvořit a prosadit. Naprostá část iniciativy obyvatel, jejichž hmotné zabezpečení rázem rapidně stouplo, zaměřila se na technickou a provozní modernizaci domácností, jako například na pořizování nového mobiliáře, domácích a kuchyňských strojů a přístrojů, rozhlasových a televizních přijímačů, přestavby a opravy domů a podobně. Předměty estetické povahy, považované v širokých lidových vrstvách zčásti stále ještě za luxusní, zůstaly většinou mimo pozornost a zájem lidí, mezi nimiž je zakořeněn názor, že jsou příliš drahé a koneckonců nepotřebné. [132]

VÝTVARNÁ AKTIVITA A AMATÉRSKÁ TVOŘIVOST

Výskyt dost vysokého počtu výzdobných předmětů zhotovovaných amatérsky v Horních Věstonicích nás vedl k tomu, že jsme – proti původnímu záměru provést pouhou registraci aktivně činných osob – rozšířili a prohloubili zkoumanou problematiku o medailóny tvůrčích osob, sestavené na základě polostandardizovaných rozhovorů s nimi a na základě popisu jejich prací.

Výběr osob jsme provedli podle údajů získaných tazateli pro základní dotazník o výtvarné kultuře v obci; jenže tu se projevila nečekaná okolnost – skutečný

[133] stav výtvarné aktivity v Horních Věstonicích se ukázal být mnohem střízlivější, než jak by tomu byly nasvědčovaly strohé údaje z dotazníků. Na otázku, zda se někdo v domě zabývá nějakou výtvarnou činností, jsme dostali v 84 případech (tj. 82,3 %) zápornou odpověď. Ve zbývajících 18 domech jsme měli nalézt osoby výtvarně aktivní. Podle dotazníkových údajů to mělo být 38 osob. Předem jsme z nich vyloučili osoby zabývající se takovou činností, již evidentně nelze označit za výtvarnou (háčkování a pletení oděvních součástek pro vlastní potřebu, vyšívání ložního prádla, zhotovování poliček z drátu), osoby, které podle zjištění tazatelů konaly výtvarnou práci jen jednorázově nebo krátkodobě (například v základní vojenské službě), a jednoho informátora, jehož činnost má profesionální charakter a je zcela atypická pro lidové prostředí (zhotovování sádrových odlitků archeologických nálezů, mincí apod.). Počet osob se tím zredukoval na deset a jejich činnost měla spočívat v řezbářství ze dřeva a překližky, v dekorativním vypalování dřevěných předmětů, ve zhotovování modelů ze dřeva a z kovu, samorostů, suvenýrů a ve vyšívání krojových součástek, obrazů a tzv. kuchařek. Medailony se podařilo sestavit u sedmi osob (5 mužů a 2 ženy), což představuje 18,4 % z původně uvedených 38 tvůrčích osob a 1,65 % obyvatel obce.

Nejpopulárnějším z výrobců suvenýrů a jiných předmětů estetické povahy je František Jurášek, nar. 1907 v Brně, nyní důchodce v Horních Věstonicích čís. 55. Pracoval u železnice a poté jako topič ústředního topení v Brně; v roce 1954 se s rodinou přestěhoval do Horních Věstonic, kde byl zaměstnán jako údržbář v JZD až do odchodu na odpočinek. V době hospodářské krize na přelomu dvacátých a třicátých let byl pět roků bez práce. V té době si řezbářstvím a modelářstvím přivydělával na živobytí. K této činnosti se vrátil až po odchodu do důchodu, koná ji pro ukrácení času, pro radost, pro známé. Nelze ani vypočítat všechny druhy zdobných předmětů, které v životě zhotovoval. Sám říká, že co viděl, do toho se pustil a vždycky se mu to povedlo. Za první republiky zhotovoval a prodával hračky, za druhé světové války vyráběl společně se ženou krojované panenky, pak mlýnky, zapalovače, houpací koně, z kovu stříhal a letoval trikolory, šil papuče a boty, zhotovoval imitace starých zbraní (bambitky, revolvery, dýky), modely lodí, tanků, děl, větrného mlýna, domků, koňského spřežení, parního stroje a podobně. Je monopolním výrobcem kukačkových hodin v obci; ani si nepamatuje, kolik jich zhotovil, ale zdůrazňuje, že ani dvoje nejsou stejné, že je dělal, jak ho to napadlo. Nepřišel nikdy do styku s žádnými řezbáři, ale připouští, že by rád takové kontakty navázal, aby něco „odkoukal". Umí pracovat též s kovem, ač se tomu vlastně nevyučil. Materiál pro řezbářské práce získává z palivového dříví. Z vybraných kusů si na vlastní elektrické pile nařeže prkna, která sám dále zpracovává pilkami, dláty a smirkovým papírem. Při výrobě některých suvenýrů používá soustruhu, například při zhotovování miniaturních soudků. **[134]**

Zpočátku byl František Jurášek dost nedůvěřivý: první dvojici tazatelů odmítl vpustit do domu. Při druhém pokusu se nám podařilo získat jeho důvěru a ochotně nás provedl svým

bytem, který skýtá názorný obraz o jeho aktivitě. Dva pokoje jsou vlastně výstavními síněmi Juráškových výrobků, které se druhem i počtem vymykají místnímu průměru a činí tento interiér kuriózním a atypickým: stěny jsou pokryty napodobeninami starých zbraní a poličkami s dřevěnými hračkami, modely a kazetami, keramikou a rozmanitými drobnostmi. Při výzkumu v jiných domácnostech se tazatelé často setkávali s Juráškovým jménem – lidé v obci si jeho práce cení, rádi se pochlubí jeho výrobky. Lze ho označit za nositele kulturních vzorů.

Žena Františka Juráška Jarmila, nar. 1911 v Boskovicích, má pro činnost svého manžela pochopení a sama se též věnuje rukodělné práci. V klášterní škole se naučila vyšívat a této dovednosti využila za války, kdy vyšívala kroje miniaturních panenek, které s manželem vyráběli na prodej. Dříve vyšívala po celý rok, nyní jen příležitostně, a to pro sebe, pro děti, pro příbuzné a známé. Jde vesměs o výšivky na oděvních součástkách, na halenkách a pletených svetrech. Její činnost není nijak spjata s tradiční lidovou výšivkou.

Naproti tomu Anastázie Studénková, nar. 1921 ve Vnorovech u Strážnice, prožila dětství a mládí v prostředí s živou tradicí lidového vyšívání. Osvojila si tuto dovednost od své matky a zdokonalila se ještě v místní škole, kde bylo tradiční vyšívání součástí povinné výuky ručních prací. Její matka měla ručně kreslený vzorník motivů a předlohy výšivek si děvčata ve vesnici půjčovala a obkreslovala do vlastních vzorníků. Když si některá nechávala vzory jen pro sebe, říkali o ní: *„Ta nechce poščat vzorek"*. Matka Anastázie Studénkové vyšívala prý pouze jednobarevně, modře nebo fialově ve světlejším či tmavším odstínu (?), informátorka již vyšívá

[135] vícebarevně. Dříve si s děvčaty na Velkou noc vyšívala nový fěrtušek, aby „byla nová", a zdobila různé krojové součástky, přehozy na postele, popřípadě části současného oděvu. Nyní vyšívá ozdobná prostírání s mnohobarevným květinovým vzorem na oranžovém podkladě, popřípadě některé oděvní součástky, vesměs pro potřebu vlastní rodiny.

Ze starší generace patřil po krátkou dobu mezi výtvarně aktivní občany Horních Věstonic Antonín Husták, nar. 1913 v Komni u Uherského Brodu, který se vyučil cukrářem v Bojkovicích a po návratu z vojenské základní služby pracoval v Baťových závodech ve Zlíně a v Otrokovicích. V roce 1945 se odstěhoval do Horních Věstonic, kde pomáhal založit JZD, v němž posud pracuje jako zootechnik. Za dlouhého pobytu v nemocnici v roce 1973 si začal krátit dlouhou chvíli výrobou ozdob z umělé hmoty po příkladu jiných pacientů. Po návratu domů této činnosti zanechal, protože neměl dostatek materiálu; ozdobné podkovy a kytice tulipánů zhotovoval totiž z prázdných obalů od umělé výživy, z hadiček a injekčních jehel. Nůžkami obaly stříhal, barvil fixem, napichoval na injekční jehly nebo na drát. Své výrobky rozdával známým, kteří ho navštěvovali. Činnost Antonína Hustáka nijak nesouvisí s tradičními výtvarnými projevy, je spíš příkladem kutilství.

Mezi mladšími obyvateli Horních Věstonic bylo zjištěno několik mužů, kteří provozovali kutilskou činnost během základní vojenské služby a většinou jí zanechali po návratu do občanského života. Tak například řidič Miroslav Veselý, nar. 1954 v Horních Věstonicích, vyučený strojní zámečník, se na vojně naučil vyrábět různé ozdobné předměty z překližky. Kolektivně (3–4 chlapci) zhotovovali stojánky na fotografie, rámečky na zrcadla, skříně na hodiny a lampičky jako dárky pro příbuzné a známé. Předkreslený vzor vyřezávali lupenkovou pilkou, vyhladili

plochy překližky smirkovým papírem, opálili okraje, předmět slepili Kanagomem a celý natřeli bezbarvým lakem. Miroslav Veselý má posud lampu a „sloupkové" hodiny vlastní výroby, avšak pro nedostatek času a materiálu se už vyřezávání nevěnuje. **[136]**

Jeho vrstevník, zedník Jan Gorčík, nar. 1956 v Hustopečích, zaměstnaný u Průmyslových staveb v Brně, naučil se vyřezávat z překližky od svých kamarádů. Od nich si vzory obkresluje a lupenkovou pilkou je vyřezává do překližky kupované v prodejnách pro domácí kutily. Okraje opálí a předmět natře bezbarvým lakem. Pro sebe a pro příbuzné zhotovuje v zimě ve volném čase závěsné lampičky, misky a podnosy, rámy na zrcadla s rostlinnými motivy a s motivy zvířat, ponejvíce jelenů. Je si vědom nedostatku vlastních výtvarných schopností a zaměřuje se především na řemeslnou stránku této kutilské činnosti.

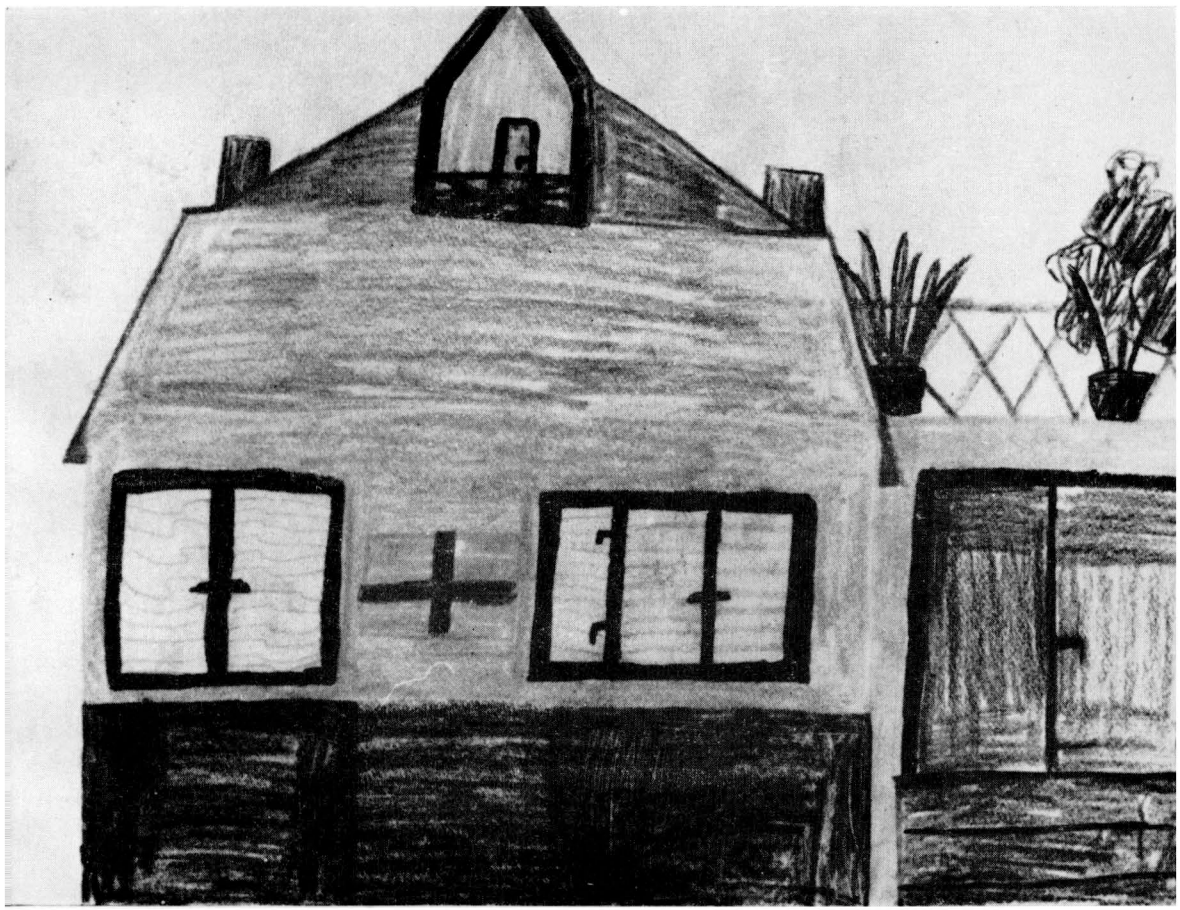
Nejsamostatnější z výtvarně aktivních mužů střední generace pracuje Josef Tomek, nar. 1941 v Bedihošti u Olomouce. V osmi letech se s rodiči přestěhoval do Horních Věstonic, vyučil se v Pardubicích zedníkem a po návratu z vojenské základní služby se jím stal v hornověstonickém JZD. Od mládí měl rád přírodu a dřevo. Avšak teprve televizní pořad o samorostech ho přivedl na myšlenku sbírat kořeny, pařízky a rozsochaté větve a zhotovovat z nich svícny, podstavce, těžítka, misky a popelníky anebo různá zvířata. Josef Tomek se snaží co nejvíce zachovat přírodní tvar samorostu, jen v něm podtrhnout své představy viděného jevu. V hledání samorostů mu pomáhá manželka, s níž se společně domluví na tom, jak je má opracovat. Volný čas mu na tuto činnost nestačí a tak skladuje množství surového materiálu v komoře s nadějí, že jednou všechno stihne zpracovat. Dosud zhotovil asi 40 samorostů a několik svícnů. Poličky a květinové stěny vyrábí ze zbytků prken a latí, které si má možnost opatřit v družstvu. V po-

[137] slední době vyrábí též bižuterii z kanadských ořechů, které se pěstují v Dolních Věstonicích. Jejich tvrdé plody řeže ve svěráku pilkou na železo na plátky 3–4 mm silné, pak je obrousí, osmirkuje a okraje někdy opálí, natře je fermeží nebo lakem, aby dostaly tmavší zbarvení a lesk. Zhotovuje z nich závěsy na krk nebo náramky. Na žádost příbuzných žen jich musel vyrobit mnoho; všechno dělá zdarma pro rodinu a známé a má z této činnosti radost a pocit, že něco dokáže. Soudí, že ke všemu je třeba mít vztah, fantazii a je třeba si udělat čas pro to, co má rád. Získá tím prý nejen pocit potřebnosti a uspokojení, ale též úctu.

Těmito několika medailonky jsme naznačili, jakým směrem se ubírá v současné době výtvarná aktivita části obyvatel Horních Věstonic. Vyplývá z nich zcela přesvědčivě, že vztah k tradici je ten tam. Stěží lze cokoli z toho, co dnes vzniká, označit za umění. Část rukodělných výrobků se rodí z mimouměleckých pohnutek, ale téměř vždy je s jejich vznikem spojen úmysl nebo přání, aby byly nejen užitnými předměty, ale též objekty obdivu a uznání. Ostatně podomácky zhotovené svícny se zřídkakdy používají, překližkovými lampami se zřídkakdy svítí, hodiny s kukačkami neslouží jen časomíře, ale především k ozdobě interiéru.

Těžiště výtvarné aktivity se přesunulo od umění k rukodělné produkci a ke kutilství. Ani v novějších odvětvích výtvarné činnosti, jako například fotografování, není v Horních Věstonicích tendence k nápadnějšímu rozvoji.

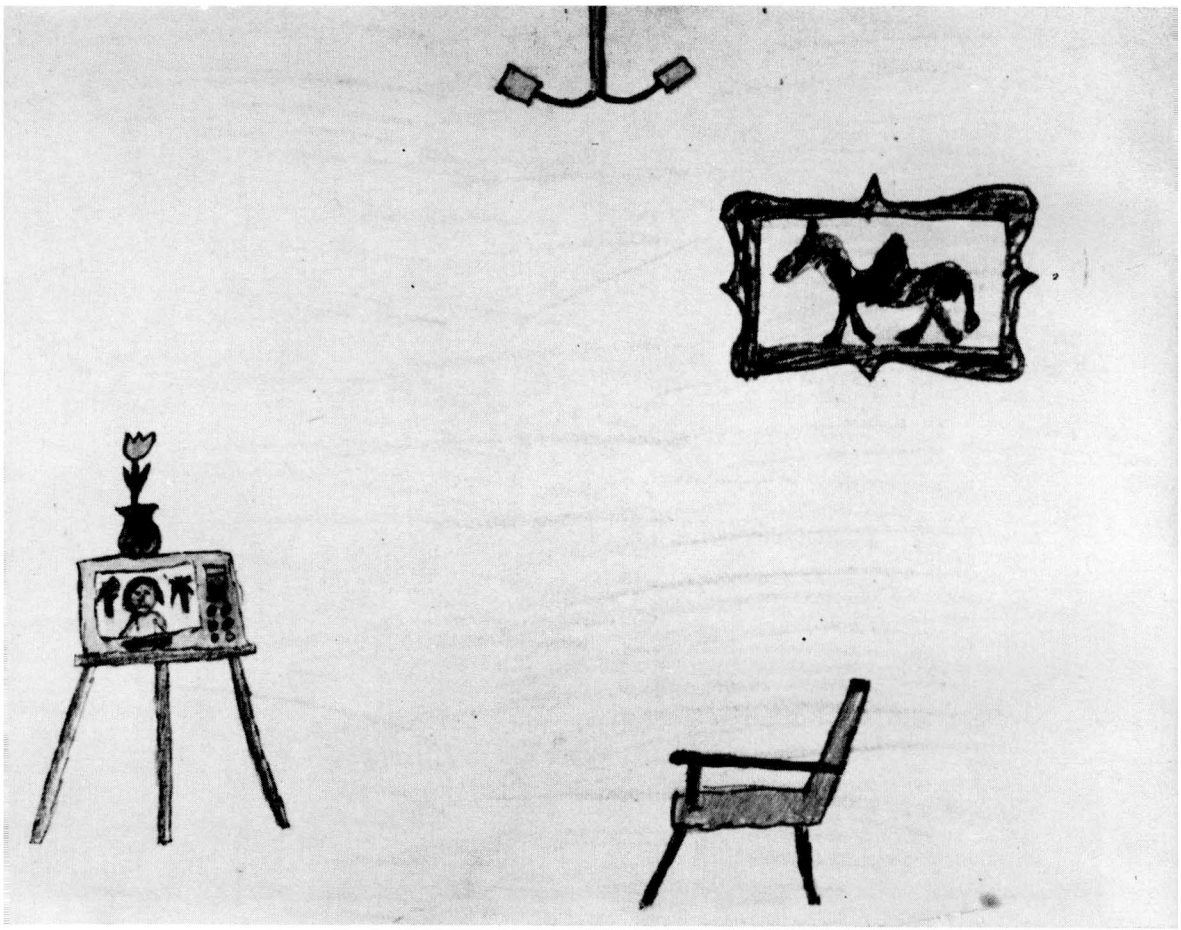
VÝHLEDY

[138]

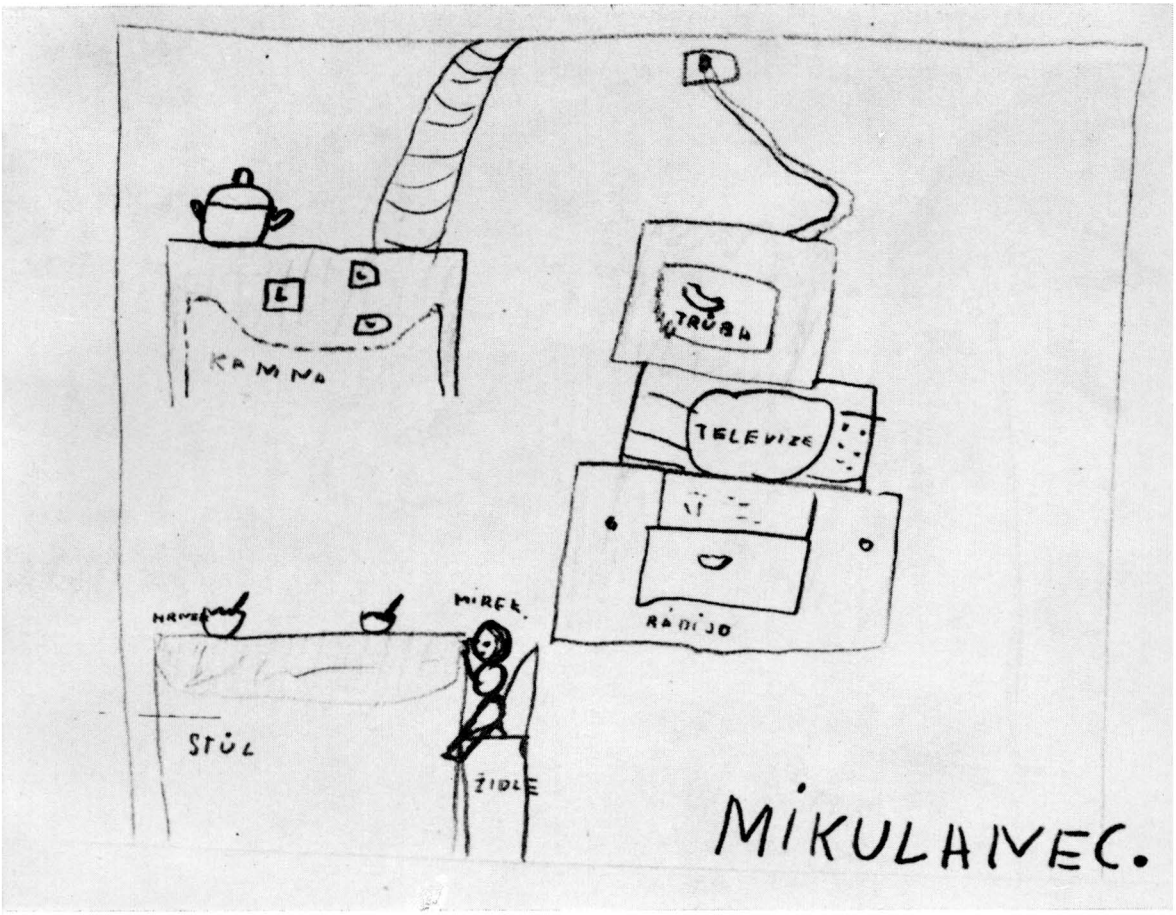
Při výzkumu lidové estetiky a výtvarné aktivity jsme se opírali téměř výhradně o dospělé jedince. Jen ve výjimečných případech jsme brali v úvahu názory školáků ve věku do patnácti let. Z našich zjištění tak vyplývá, jaký je současný stav lidové výtvarnosti a vkusu, který se u většiny dotazovaných osob již podstatně nezmění.

Abychom si mohli učinit představu o předpokladech dalšího vývoje v této oblasti intelektuální kultury, pokusili jsme se o provedení sondy do výtvarného vzdělání a cítění školních dětí ve věku od 8 do 11 let. Odpovídaly na otázky, týkající se znalosti výtvarných umělců a jejich děl, hradů, zámků a měst, vztahu ke kreslení a malování ve škole i doma, návštěvy výstav a podobně, a měly za úkol označit z předloženého souboru reprodukcí ty, které se jim líbí. Této ankety, konané za pomoci učitelky výtvarné výchovy Marie Červinkové, se zúčastnilo z 27 hornověstonických dětí, které navštěvují 3.–5. třídu ZDŠ, 15 dětí. Kromě odpovědí jsme od nich získali 29 kreseb a maleb znázorňujících obývací pokoj a dům, v němž by chtěly bydlet.

Z šesti žáků 3. třídy ve věku 8–9 let dvě děvčata neznají žádného umělce a podle předložených reprodukcí (Mánes, Aleš, Lada, Trnka, Zábranský, Jiřincová) nepoznala ani jednoho autora, další tři děvčata poznala Ladův obrázek a jedna z nich Alšův. Devítiletý chlapec zná z malířů podle jména Alše a Ladu, ale spolu

[139] s nimi uvádí též Aloise Jiráska (!). Tři žáci 4. třídy poznávají obrázky Josefa Lady, jeden z nich navíc Mikoláše Alše. Poněkud lepší je situace v 5. třídě, kde ze šesti žáků 4 poznávají Ladu, 3 Alše; jedenáctiletá dívka nepoznává žádné z přiložených reprodukcí a jako jediného známého malíře uvádí Aloise Jiráska (!). Mánes, Trnka a další zůstali nepoznáni. Žáci je neznají, ale z nabídnutých reprodukcí si vybírají jejich dětské obrázky a obrazy krajin. Na prvém místě stojí Trnkovy ilustrace Karafiátových Broučků a Mařákova Hora Říp, na druhém místě Ladovy ilustrace z knížky O kocouru Mikešovi spolu s Kosárkovým obrazem V krajině a jen po jednom hlasu získávají Alšovi Husité, Mánesův Orloj a Vesnický kostelík a Purkyňovo Zátiší s cibulí a koroptvemi. Bez zájmu zůstali Jan Preisler, Josef Čapek, Emil Filla, Jan Zrzavý a Linka Procházková. Na otázku, čemu se děti učily o umění a památkách, dostali tazatelé dost neurčité a povrchní odpovědi. Z 15 dětí většina uvádí, že se učili o hradech a zámcích ve vlastivědě, ale 11 z nich si o nich nic nepamatuje; zbývající čtyři si vzpomínají na Pražský hrad, zámek v Mikulově a Lednici nebo na Křivoklát. Poněkud více si vzpomenou nad reprodukcemi: poznávají střídavě Pražský hrad, Karlův most, Bratislavský hrad, mikulovský a lednický zámek, avšak jen ve třech případech moskevský Kreml, někteří si pletou Prahu, Bratislavu, Lednici a dokonce i Moskvu s Brnem. Jen 4 z žáků 5. třídy

si vzpomínají, že se učili o Mánesovi, Alšovi, Ladovi, avšak dva z žáků téže třídy uvádějí mezi malíři opět Aloise Jiráska. Jen tři ze šesti dotázaných žáků 3. třídy mají kladný vztah k hodinám kreslení, všichni tři žáci 4. třídy uvádějí oblibu kreslení až po počtech, ze šesti žáků 5. třídy dva uvádějí kreslení jako nejoblíbenější předmět, ostatní je staví na druhé až čtvrté místo. Většinou si raději kreslí doma – děvčata princezny, přírodu, domy, děti při hře, chlapci vojenská letadla, zvířata (koně a psy), „srandovní" postavy, zážitky z výletů. **[140]**

Z výsledků naší letmé ankety plyne, že větší vliv než škola má na formování výtvarného vkusu rodinné prostředí, které působí podvědomě a trvale. Děti uvádějí mezi svými oblíbenými obrazy z domu například „Zajíc a zaječice tančí", „Zajíc hraje na housle", „Kocour v botách", „Hurvínek a Spejbl", „Kočičky, jak si hrají", „Jelen a srna", „Stromy s jelenem", „Pálava", „Lesní zátiší" (je prý na tom zobrazeno, jak si zvířata hledají potravu), „Jeleni", „Pytláci zastřelili srnu" (líbí se, protože má srna smutné oči), „Děvčata u vody" (jsou na něm krásné barvy), „Kočky s klubíčkem", „Pes a štěňátka" apod. Jednomu z devítiletých chlapců se doma líbí obraz „s nějakýma ženama" a obraz „nějaké paní", která prý je docela hezká. Jen jeden z 15 žáků byl na výstavě obrazů, ostatní viděli větší množství výtvarných děl při výletech do státních zámků, zvláště v Lednici, v Mikulově a ve Valticích,

[141] ojediněle v Praze, Bratislavě, na Karlštejně, v Buchlovicích a na Bítově. Líbily se jim tam obrazy zvířat, rytířů a Adama a Evy.

Pozoruhodné je zhmotnění některých výtvarných a estetických ideálů, jak je vyjádřila skupina žáků 3.–5. třídy na naši žádost namalovat dům a obývací pokoj, v nichž by chtěli bydlet. Získali jsme tak 17 obrázků domů a 12 obrázků obývacích pokojů. Pro všechny je charakteristická závislost na současných estetických normách, což je zcela přirozené a vysvětlitelné. Představa ideálního bydlení je v případě hornověstonických dětí spojena výhradně s rodinným domem, avšak na rozdíl od dosavadního stavu v obci, kde převládají přízemní domky v souvislé zástavbě, malují děti patrové domky stojící o samotě a opatřené balkony a terasami, mansardovými pokoji, ozdobnými ploty a zábradlím v tzv. bruselském stylu, mnohobarevnými a roztodivně členěnými fasádami. Podobný obraz skýtá 12 maleb ideálního obývacího pokoje; vycházejí též ze současného stavu většiny domácností, umisťují do centra zpravidla konferenční stolek s křesly, vybavují interiér sekretáři se sklem a porcelánem (jen v jednom případě také s knihami), nezbytným televizorem a doplňují jej lustry, vázami s květinami, obrazy zvířat, květin, krajin, jeden jedenáctiletý šprýmař si na stůl staví láhev vodky.

Jistěže z několika kreseb a maleb dětí ve věku kolem 10 let nelze vyvozovat závěry o tom, jak se v budoucnu vyvine jejich výtvarný vkus. Je možné, že se

některý z dnešních hornověstonických školáků stane arbitrem výtvarné kultury nebo tvůrcem progresívního uměleckého směru. Ale je pravděpodobnější, že s normami estetického vkusu, s nimiž jsme v této studii čtenáře seznámili, vstoupí tato generace do třetího tisíciletí.

POZNÁMKY

[1] Srov. Hauser, A.: *Filosofie dějin umění.* Praha 1975, s. 238 aj., kde se ovšem vznik lidového umění mylně klade do 18. století. Viz též Jeřábek, R.: *Lidové umění a výtvarná kultura lidu* (Pojmoslovné úvahy). Slovenský národopis, 26, 1978, s. 405–414, a *Výtvarná kultura lidu* (Miniterminologie). Umění a řemesla, 1979, č. 2, s. 4–7.

[2] Autor se pokusil zformulovat tuto problematiku v příspěvcích *K problematice národopisné monografie družstevní vesnice.* In: Premeny ľudových tradícií v súčasnosti 1. Bratislava 1977, s. 194–200; *K některým základním teoretickým, metodologickým a metodickým problémům národopisného studia družstevní vesnice.* Etnološki pregled, 12, 1974, s. 101–106; *Národopis a současná vesnice.* Universitas, 12, 1979, č. 1, s. 31–36; *Chudožestvenijat vkus i izmenenieto mu v săvremennoto kooperirano selo.* In: Etnografija i săvremennost, Sofija 1976, s. 233–240; *Lidová tradice v dnešním Československu.* Lud, 63, 1979, s. 187–194.

[3] Některé zkušenosti a předběžné výsledky viz *Proměny estetických norem na současné družstevní vesnici* (Nad dílčími výsledky výzkumu lidové estetiky). In: Životní prostředí a tradice Brno 1975, s. 111–115, celkové zpracování viz Jeřábek, R. s kolektivem: *Proměny jihomoravské vesnice* (Národopisné studie z Brumovic). Brno 1981, s. 101–118.

[4] Dotazníky pro výzkum výtvarné kultury, mimouměleckě estetiky a výtvarného vkusu v Horních Věstonicích vyplnili posluchači etnografie filozofické fakulty UJEP v Brně (H. Bočková, M. Česneková, M. Dohnalová, L. Drncová, D. Florianová, J. Franková, A. Gálová, M. Gregor, J. Hyliš, K. Chamonikola, T. Ičo, Z. Jakubíčková, J. Jurkovič, A. Kocourková, K. Kosová, J. Kozdas, A. Kramolišová, V. Krejčí, P. Kroupa, J. Lapčík, Z. Matuszek, J. Matuszková, I. Mojžíšová, P. Nedoma, J. Mráka, A. Potůčková, F. Ptáček, M. Smolová a T. Ševuliak). Materiál pro medailony sebrali podle dotazníku o výtvarně aktivních osobách M. Dohnalová a M. Smolová. Akci se školními dětmi realizovali A. Gálová a J. Kozdas. Fotografie interiérů pořídil podle autorových pokynů J. Noll. Předběžné výsledky viz Jeřábek, R.: *„Malá" a „velká" tradice na současné vesnici* (Na příkladu výtvarné kultury). In: Současná vesnice. Brno 1978, s. 74–78; *Lidové umění na dnešní vesnici.* Umění a řemesla, 1978, č. 4, s. 63–64; *Výtvarná aktivita současné vesnice.* Umění a řemesla, 1979, č. 2, s. 4–7.

[5] Některé problémy plynoucí z účasti studentů na výzkumech vědecko-pedagogických pracovišť jsem naznačil v referátu *Koncepce výchovy mladých národopisců na Univerzitě J. E. Purkyně v Brně* na celostátní konferenci Národopisné společnosti československé při ČSAV v Martině v červnu 1975 a v cit. sborníku *Proměny jihomoravské vesnice,* s. 105 n.

[6] Pozoruhodná studie o návštěvnosti hradů a zámků v Německé spolkové republice založená v podstatě na anketě mezi školní mládeží vyšla v době příprav této práce do tisku: *Schlösser in Hessen.* Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung, NF 1, 1975/76.

[7] Jde o rysy obecného vývoje u nás i v jiných zemích. Srov. např. *Wandschmuckforschung am Tübinger Ludwig-Uhland-Institut.* Zeitschrift für Volkskunde, 66, 1970, s. 87–150; Sturzenegger, H.: *Volkstümlicher Wandschmuck in Zücher Familien.* Bern 1970; Schilling, H.: *Wandschmuck unterer Sozialschichten.* Frankfurt am Main 1971.